

**T.C.
MARAMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİMDALI**

**DERSİN ADI
TASAVVUF KLASİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS / VİZE ÖDEVİ

**KONU
İBNNÜ'L ARABİ VE FUSUSU'L HİKEM**

**HOCANIN ADI
Prof.Dr. HASAN KAMİL YILMAZ**

**HAZIRLAYAN
FATİH YILDIZ**

İSTANBUL-2002

MUHYİDDİN İBNÜ'L ARABİ

**Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabi et-Tai el-Hatemi
(560/1165-638/1240)**

17 Ramazan 560 (28 Temmuz 1164) tarihinde Endülüs'ün güney doğusundaki Tüdmür bölgesinin başşehri Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Babası Ali b. Muhammed, Abbasi halifesi Müstencidbillah'ın kumandanı ve yöre valisi Muhammed b. Sa'd b. Merdeniş'in hürmet ettiği bir kimseydi. Aynı zamanda meşhur filozof İbn-i Rüşd'ün yakın arkadaşıydı. İbnü'l Arabi babasının çok Kur'an okuyan, fıkıh ve hadis ilmiyle uğraşan takva sahibi bir zat olduğunu, Nur isimli annesinin ise Ensar soyundan geldiğini, Fatma bintü'l Müsenna adlı bir kadın velinin sohbetlerine katıldığını söyler. Amca ve dayılarının da dönemin önemli sufi ve siyasi şahsiyetleri arasında bulunduğu bilinmektedir. İbnü'l Arabi soylu bir Arap sülalesinden geldiğini ceddinin Tay kabilesine mensup olduğunu belirtmektedir. Kendisini görüşlerini takdir edenler onun tasavvufta otorite oluşunu kendisine "Şeyhü'l Ekber", dini ilimlerde müceddid oluşunda "Muhyiddin" lakaplarını vererek ifade etmek istemişlerdir. Maliki Kadısı ve kelamcı Ebu bekir İbnü'l Arabi'den ayırt edilebilmesi için İbn Arabi şeklinde de yazılmıştır. Ancak kendi adını bir çok yerde Muhammed İbnü'l Arabi olarak kaydettiğinden bu şeklin tercih edilmesi daha doğrudur.

İbnü'l Arabi'nin doğduğu dönemde Mürsiye Muvahhidlerin idaresi altında bulunmakta ve kumandan İbn Merdeniş tarafından yönetilmekteydi. İbn Arabi sekiz yaşındayken ailesi Endülüs'ün o sıralar başkenti olan İşbiliye'ye göç etti. Bölgenin valisi Ya'kub el-Muvahhidi kültüre önem veren bir devlet adamıydı; felsefe, tıp, astroloji ve edebiyata özel bir ilgisi vardı. Etrafında İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbn Zühr gibi ilim ve fikir erbabını toplamış; pek çok şair, musikişinas ve alimi bir araya getirmişti. İbnü'l Arabi İşbiliye'de böyle bir kültür ortamında buluş çağlarında bir manevi işaretle inzivaya çekilip kendi iç alemindeki hazineleri ortaya çıkarmaya karar verdiğini, bazen on dört ay süren bu halvet ve riyazetlerin neticesinde marifet kapılarının yavaş yavaş kendine açılmaya başladığını söyler.

Bu sırada henüz on beş on altı yaşlarında bulunan İbnü'l Arabi, İbn-i Rüşd'ün dikkatini çekmiş, İbn-i Rüşd bu gençle tanışmak için babasından görüşme talebinde bulunmuştu. İbnü'l Arabi felsefi bakış açısıyla tasavvufi bakış açısının mukayesesini bakımından önemli semboller içeren bu görüşmede filozofun kendisine "senin keşf ve feyz-i ilahide bulduğun şey mantığın bize verdiği şey midir?" diye sorduğunu, ona hem "evet" hem "hayır" diye cevap verdiğini, "bu evet ve hayır arasında ruhlara yerlerinden, boyunlar cesetlerinden fırlar" deyince İbn-i Rüşd'ün benzinin sarardığını, titremeye başladığını, birden sanki elli yaş yaşlandığını söyler ve bu görüşmenin sonunda İbn-i Rüşd'ün her hangi bir eğitim ve öğretim görmeden bilgisiz olarak halvete girip de böyle bir bilgiyle oradan çıkan birini kendisine tanıttığı için Allah'a şükrettikten sonra, "Zira artık bu gibi hallerin erbabı kalmadı, biz hiç görmedik" dediğini ve kendisinin de "Allah'a hamdolsun ki işte biz bu zamanda bunlardan biriyiz" diye karşılık verdiğini kaydeder.¹ Muhyiddin kendisinden çok hoşlandığı İbn-i Rüşd'ü tekrar ziyaret etmek

¹ Kılıç, M. Erol, "İbnü'l Arabi". DİA, 1999, XX, s. 493

istemiyti.Fakat bir gece rüyasında feylesoflarla aralarında bir perde çekilmiş olduğunu gördü. Bunu aralarındaki meslek ve meşrep ayrılığına manevi bir işaret saydı.²

İbnü'l Arabi ilk Kur'an dersini ehl-i tarik olduğunu bildiği komşuları Ebu Abdullah el-Hayyat adlı bir kişiden aldı.İlk halvetlerinden birinde gerçekleştirdiği manevi görüşmesinde Hz.Peygamber'in kendisine yönelttiği "Bana sınıksız tutun kurtulursun" şeklindeki buyruğunu hadisleri zahirende tahsil etme manasında anlayarak uzun bir süre hadis ilmiyle meşgul oldu.İbnü'l Arabi etrafındaki ilim erbabının kendisini o dönemde hayli revaçta olan re'y kitaplarına teşvik ettiğini, ancak almış olduğu manevi işaretlerden dolayı bu teşviklerin sonuçsuz kaldığını söyler.Alet ilimlerini sufi olmayan kişilerden de alınabileceği görüşünde olduğundan İbn Hubeyş, İbn Ât, İbn Baki, İbn Vacib gibi hadisçilerden hadis okudu.On sekiz yaşında iken Lahmi'den kıraat-ı seb'a, aşere ve takrib öğrenimi gördü.Abdurrahman b. Abdullah es-Süheyli ve Kadı İbn-i Zerkun'un derslerine devam ederek icazet aldı.³Zahiri mezhebine bağlı idi.Bu sebeple "amelde zahri, itikatte batını idi" denilmiştir.⁴Bu suretle zahiri ilimlerde yeterli derece eğitim aldıktan sonra manevi ilimlerde derinleşmek üzere halvet ve murakabeye daha fazla yönelen İbnü'l Arabi 580 (1184) yılında seyr-ü sülukunun henüz başında iken bazı tasavvufî makamlara ulaştı.Başlangıçta kendisine dertlerini açacağı hiçbir rehberi olmadığını söyleyen İbnü'l Arabi sonraları gerek zahir gerekse batın ehli bir çok üstattan istifade etmiş; büyük bir kadirşinaslık örneği olarak kendilerinden faydalandığı 300'ü aşkın kişinin manevi hallerine ve sözlerine yeri geldikçe bazı eserlerinde yer vermiştir.İlk müridinin adı Ebu'l Abbas el-Uryebi olarak verir.Gerçek tahkik yoluna yine bu yıllarda Hızır ile karşılaşmış ondan hırka giymesinden sonra gerçekleştiğini söyler.

Yirmi altı yaşında iken Ceziretü'lhadra, Sebte, Fas ve Tilimsan yoluyla Tunus'a giden İbnü'l Arabi bir süre burada kalarak aralarında el-Fütühatü'l Mekkiye'ye daha sonra kendisine ithaf edeceği Şeyh Abdülaziz el-Mehdevi'nin de bulunduğu sufilerle görüştü.İki yıl sonra tekrar İşbiliye'ye döndü.Birkaç defa gittiği Fas'ta dört yıl kadar kaldı.Burada pek çok sufi ile tanıştı.Kendisine yaklaşık yirmi üç yıl arkadaşlık ve yoldaşlık edecek olan Abdullah Bedr el-Habeşi ile burada karşılaştı.Fas'tan ayrıldıktan sonra Gırnata ve Kurtuba'ya geçti.Bu onun doğup büyüdüğü Avrupa kıtasındaki son ikameti oldu.

Marakeş'te iken aldığını söylediği manevi bir işaretle 576 (1200)'de doğuya doğru yola çıktı. Mekke'ye kadar gidip ilk haccını yaptıktan sonra tekrar Kuzey Afrika'ya döndü.Gayesi sufi Ebu Medyen'in ikamet ettiği Bicaye şehrine gidip kendisiyle görüşmekti.Ancak Ebu Medyen bir süre önce (594/1198) vefat etmiş olduğundan görüşmek mümkün olmadı.Bununla beraber Ebu Medye'nin ruhaniyetinden hayatı boyunca istifade ettiğini sık sık belirtmiştir.İbnü'l Arabi 597 (1201)'de Tunus'a giderek Abdülaziz el-Mehdevi ile buluştu.Aynı yıl hacca gitmek üzere Tunus'tan ayrıldı.Önce Mısır'a, oradan Kudüs'e geçti.Kudüs'ten yaya olarak Mekke'ye doğru yola çıktı.Halil kasabasına uğrayarak Hz.İbrahim'in kabrini ziyaret etti.Oradaki ikameti esnasında İbrahim camiinin imamı Zahir el-İsfahani'den Hakin et-Tirmizi'nin eserlerini okudu.Medine'de Peygamberin kabrini ziyaret edip (598/1202) Mekke'ye ulaştı.Mekke'de ders halkalarına devam etti.Harem-i Şerif'te tavafla meşgul oldu, bunun dışındaki zamanını murakabe ile geçirdi, Hz.Abbas soyundan Şerif Cemaleddin Efendi'den Hacı Abdullah-ı Hervi'nin Derecatü't Taibin adlı kitabını okudu.Salih bir zat olduğunu söylediği İbn Halid es-Sadefti et-Tilimsani'ye Gazali'nin İhya-ü Ulumi'd Din'ini okuttu.Bu arada Kabe'yi muhatap alarak yazdığı mektupları Tacü'r Resail kitabında topladı.Yirmi üç yılda tamamlanan el-Fütühatü'l Mekkiye ilk defa burada kendisine ilham edilmeye başlandı.İbnü'l Arabi bu kitapta yazdıklarının hepsinin ya Kabe'yi tavaf ederken veya murakabe için Harem-i Şerif'te oturduğu esnada Allah'ın kendisine açmış

² Gençosman,Nuri,Fususü'l Hikem,MEB,1992,s.6

³ Kılıç,M.Erol, "İbnü'l Arabi" age,493

⁴ Güner,Dilaver, Füsusu'l Hikem ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri,s.18

olduğu şeyler olduğunu ve ilk önce kendisine bunların okutulduğunu ardından “rabbani ilka ve ilahi ilka” ile satıra geçirildiğini söyler.

İbnü'l Arabi, Mekke'de yaklaşık iki buçuk yıl kaldıktan sonra bir hac kafilesine katılarak Bağdat'a gitti(601/1204).Burada on iki gün kadar kaldıktan sonra Musul'a geçti ve Musul'da üstadım dediği Hanefi ulemasından Ahmed el-Mevsili el-Mukri'nin yanı sıra Ebu'l Hasan Ali b. Ebu'l Feth ve Ali b. Abdullah b.Cami gibi alimlerle sohbetlerde bulundu.İbnü'l Arabi Musul'un dışında Mukla denilen yerdeki bir bahçede yaşayan bu sonuncu zatın Hızır'da hırka giydiğini, daha sonra aldığı bir işaret üzerine aynı yerde kendisine giydirdiğini söyler.Musul'da bir yıl kadar kalan İbnü'l Arabi, ibadetlerin sırlarına dair et-Tenazzülâtü'l Mevsiliyye adlı eserini burada kaleme aldı.Ertesi yıl Urfa, Diyarbakır, Sivas üzerinden Malatya'ya geldi.Bağdat'tan bu yana Sadrettin Konevi'nin babası Mecdüddin İshak ve Harran'lı Ebu'l Ganaim'in azatlı kölesi Abdullah Bedr el-Habeşi'de kendisine refakat etmekteydi. Bu sırada ikinci defa Anadolu Selçuklu tahtına çıkan I.Gıyaseddin Keyhüsrev eski dostu Mecdüddin İshak'ı Konya'ya çağırınca İbnü'l Arabi'de onunla beraber Konya'ya gitti.Mecdüddin hükümdarın oğlu Keykavus'a hoca tayin edilerek tekrar Malatya'ya gönderilirken İbnü'l Arabi bir müddet daha Konya'da kaldı, bu aradı Evhadüddin-i Kirmani ile görüştü.Daha sonra Halep, Kudüs, Mısır yoluyla Mekke'ye gitti.Buradan yine Bağdat'a, ardından Konya'ya döndü.İbnü'l Arabi, Halep ve Sivas'a yaptığı seyahatlerden sonra 615(1218)'de Malatya'ya yerleşti.Dostu Mecdüddin İshak vefat edince vasiyeti üzerine dul kalan hanımıyla evlendi.Oğlu Sa'düddin Muhammed büyük ihtimalle burada dünyaya geldi.

İbnü'l Arabi bu yıllarda manevi evladı olarak gördüğü Selçuklu Sultanı I.İzzettin Ketkavus'a Hristiyanlara karşı tavizkar davrandığı için bir mektup yazıp savaşa onları zimmi hükmü altına almasını tavsiye etti ve kafirlerin en şiddetlisi dediği Haçlıların ele geçirdiği beldeleden bu belde Kudüs bile olsa müslümanların derhal hicret hicret etmesi gerektiğini söyledi.Onun bu mektubunun daha önce sultanın yazdığı bir mektuba cevap olduğu anlaşılmaktadır.İbnü'l Arabi Sivasta ikende Keykavus'un Antakya'da Franklar'a karşı cihad ilan edeceğini ve şehiri kuşatıp muzaffer olacağını rüyasında görmüş, bunu bir şiirle Malatya'dan sultana bildirmişti.İbnü'l Arabi'nin devlet adamlarıyla ilişkileri sadece Selçuklu sultanlarıyla sınırlı kalmamış, Eyyubiler'in Halep Emiri el-Melikü'z Zahir ve Dımaşk emiri el-Melikü'l Adil ile de münasebetlerini sürdürmüştür.

İbnü'l Arabi pek çok yer gezdikten sonra yaşını ilerlemesinin de tesiriyle Dımaşk'a yerleşti.O esnada şehrin hakimi olan Melik Muazzam aynı zamanda İbnü'l Arabi'nin yakın bir müridi ve kendisinden 400'ü aşkın eserini rivayet etmek hususunda icazet almış bir zat idi.⁵ Dımaşk'a yerleştikten sonra kendisine vaki olan mübeşşiratta Haz:peygamberin elinde bir kitapla zuhur ederek “Bu elimdeki, hikmetlerin yuvalarını gösteren bir kitaptır.Bunu al ve faydalanacak kişilere açıkla” dediğini nakleden İbnü'l Arabi, bu işaret üzerine Füsüsü'l Hikem'i 627 (1230) yılında burada te'lif etti.Daha sonra zamanının büyük bir kısmını el-Fütühatü'l Mekkiye'yi gözden geçirmeye ve yeniden yazmaya ayırdı.İlk nüsha üzerine bir çok ilave ve tashih ihtiva eden bu ikinci nüshayı vefatından bir yıl kadar önce tamamladı.Ölümünden yirmi gün önce talebesi Sadrettin Konevi ve İbn Sevdekin'in Kitabü'l İsfar'ın kendisine kıraat ettikleri bilinmektedir.

22 Rebiu'l Ahir 638 (10 Kasım 1240) tarihinde Dımaşk'ta Beni Zekî'lerin malikhanesinde vefat eden İbnü'l Arabi Kâsiyun Dağı eteğindeki Salihîye semtinde bulunan Kadı Muhyiddin İbnü'z Zeki ailesinin kabristanına defnedildi.Daha sonra iki oğlunun da gömüldüğü bu yer sonraki devirlerde Şam bölgesinde yaygınlık kazanmaya başlayan tasavvuf karşıtı akımların oluşturduğu aleyhte propagandalar neticesinde bakımsız kalarak unutulmaya yüz tuttu Yavuz Sultan Selim Mısır seferi dönüşünde uğradığı Şam'da ilk iş olarak onun kabrinin yerini tesbit ettirerek üzerine bir türbe, yanına da bir camii ve tekke yaptırmıştır.II.Abdülhamid tarafından tamir ettirilen türbe bu günde şeyhi sevenlerce ziyaret edilmektedir.Abdülvehhab b. Ahmed

⁵ Gürer,Dilaver ,age,19

eş-Şa'rani'nin naklettiği meşhur bir rivayete göre İbnü'l Arabi kabrinin harab olacağını ve Yavuz Sultan Selim tarafından ihya edileceğini, “Sin (Selim) Şın (Şam)’a girince Muhyiddin’in kabri ortaya çıkar” şeklindeki rumuzlu ifadesiyle önceden bildirmiştir.

İbnü'l Arabi ilk evliliğini memleketinin ileri gelen şahsiyetlerinden Abdûn el-Bicai'nin kızı ile İşbiliye’de iken yaptı.İkinci defa Mekke’de Hamey Emiri Yunus b. Yusuf’un kızı ile evlendi.Bu evliliğinden Muhammed İmadüddin adındaki oğlu oldu.Üçüncü evliliğini Malatya’da Sadreddin Konevi’nin dul annesiyle yaptı.Dördüncü olarak Dımaşk Maliki Kadısı Zevavi’nin kızı ile evlendiği kaydedilmektedir. İkinci oğlu Muhammed Sa’dettin’in Malatya’da doğduğunu bildiren kaynaklar esas alındığında onun üçüncü evlilikten olduğu kabul edilir.Bu durumda Muhammed Sa’dettin, Sadrettin Konevi’nin üvey kardeşidir.⁶

TASAVVUF ANLAYIŞI VE EKBERİYYE

Muhyiddin İbnü'l Arabi bir çok şeyhle görüşmüş, onların telkin ve tavsiyelerinden faydalanmış, hatta kendilerinden hırka giymiş, bunları üstatları ve şeyhleri olarak saygıyla anmış olmakla beraber bir şeyhe intisap edip sülukunu tamamlamış bir mutasavvıf değildir.Bu husus, doğuştan sahip olduğu manevi istidadın ve kendi ifadesiyle “Hatmü'l Velaye” oluşunun ona verdiği bir istiğna hali olarak değerlendirilebilir.Nitekim İbnü'l Arabi yirmi yaşında tasavvuf yoluna girdiğini ve bütün makamların kendisine çok kısa bir sürede açıldığını belirtir.Hz.Peygamber’in ve ayrıca bir çok velinin ruhaniyetinden feyz aldığını söyleyen İbnü'l Arabi, ilim ve marifet ağırlıklı bir tasavvuf anlayışını savunduğu ve tasavvufa yeni yorumlar getirdiği el-Fütühatü'l Mekkiyye, Kitabü'l Kühn fi ma Lâbüdde li'l Mürid minh, el-Emru'l Muhkem, el-Halvetü'l Mutlaka, Tertibu's Süluk gibi eserlerinde tasavvufi hayatın usulü ve uygulama şekli üzerinde durmuştur.Sağlığında çevresinde toplanan Sadreddin Konevi ve Abdullah Bedr el-Habeşi gibi talebeleri onun sohbetine devam etmişler, eserlerinden faydalanmışlardır.⁷

Ünvanı dolayısıyla kendisine “Ekberiyye” adıyla bir tarikat nisbet edilmektedir.Bazılarına göre böyle bir tarikat söz konusu değildir.Hazret hayatı boyunca adı konulmamış bir irşad anlayışı dairesinde faaliyet göstermiş, talebelerine hırka giydirmiş ve bu manevi miras nesilden nesile naklolunmuştur.Bu anlayışa göre “Ekberiyye” bir tarikat değil her tarikin içinde barındırabileceği bir neşvedir ve tarikatlar üstü bir irfan yoludur.Kalbinde onun fikirlerine meyil bulunan herkes onun yolundan sayılır.Diğer bir görüşe göre İbnü'l Arabi'nin istifade ettiği üstadlarından yola çıkarak onun yolunu bazı tarikatların şubeleri olarak değerlendirmekte, hatta bazı silsilelerde de ona yer verilmektedir.Nitekim Suyuti, Şa'rani, İbn-i Hacer el-Heytemi, Zekeriyya el-Ensari, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, Emir Abdülkadir el-Cezairi, Murtaza el-Zebidi gibi meşhur mutasavvıflar Ekberiyye'ye mensub olduklarını belirtmektedirler.

Melamet ve fütüvvet gibi Ekberilik de bir neşve ve zevk hali, bir irfan yoludur.Sadreddin Konevi, Müeyyidüddin Cendi, Afifüddin Tilimsani, Abdurrezzak el-Kaşani, Saidüddin el-Fergani, Fahreddin-i Iraki, Davud-u Kayseri gibi isimlerle başlayan bu mekteb, Osmanlı muhitinde Molla Fenari, Niyazi-i Mısri, Ömer Gürani, Bedreddin Simavi, Salahaddin Uşşaki, İsmail Hakkı Bursevi, Muhammed Nuru'l Arabi gibi kişilerle devam etmiştir.

Günümüzde Rene Genon, Fritjof Schoun, Michel Chodkiewicz gibi bazı batılı müslüman aydınlar; İslam dünyasında Muhammed Nakib el-Attas, Seyyid Hüseyin Nasr, Abdülhalim Mahmud, Ayetullah Humeyni; ülkemizde Mehmed Ali Ayni, İsmail Fenni Ertuğrul, Sezai Karakoç gibi isimler bu Ekberi neşveden feyz almış bazı simalardır.⁸

ÜSLUBU

⁶ Kılıç,M.Erol, “İbnü'l Arabi”age,s.495

⁷ Kılıç,M.Erol, “Ekberiyye”,DİA,1994,X,s.544

⁸Kılıç,M.Erol, “Ekberiyye”,age,s.545

İbnü'l Arabi eserlerini herhangi bir müellif gibi düşünüp taşınarak yazmadığını, bu eserlerde yer alan bilgilerin zihinsel ürün olmaktan ziyade "ilahi imla" olduğunu özellikle vurgular:Bu tür bir biliş tarzıyla sahip olunan bilgileri yazıya geçirirken yaşadıklarını bir doğum sancısına benzetir ve bütün eserlerinin ya Allah'tan gelen mevâridin kalbini yaracak ve ciğerini parçalayacak hale geldiğinde daha fazla dayanamayıp bunlardan zaptedebildiklerini kaydetmek suretiyle veya hakikatin doğrudan doğruya mükâşefesiyle yahut da bizzat Allah'ın emriyle imkan dairesine geldiğini söyler.Ruhu'l Emin kalbinin üzerine indiğinde beşeri terkinin dağıldığını, kendisine zan, tahmin ve şüpheden arınmış bilgiler verdiğini belirtir.Hatta bu sebeple kitaplarında yer yer düzensizliklerin göze çarpabileceğini, ancak bunların kendi iradesiyle olmadığını da vurgular.Nitekim el-Fütühat'ın usulden bahseden 88. Bölümünün mantıki olarak şimdi bulunduğu yerden daha önce gelmesi gerektiğini ancak tıpkı Bakara Suresi'nden talak, iddet ve nikahla ilgili ayetlerin orta yerinde "Namazlarınızı ve orta namazı muhafaza ediniz" ayetinin gelmesi gibi bununda kendi iradesi dışında bu şekilde yerleştirildiğini belirtir.Henry Corbin, bu yönüyle İbnü'l Arabi'nin eserlerindeki üslubun filozofların tuttuğu Aristocu mantıki teselsül yolunu değil Stoacıların üslubunu andırdığını söyler.Ciltler tutan eserleri bulunan müellifin müsvette yapma adeti olmadığını ve bütün yazılarını kendisine geldiği gibi kaleme aldığını söylemesi de ilginçtir.

Eserlerin şekli özelliklerinin yanı sıra muhtevaları konusuna da temas eden İbnü'l Arabi, verdiği bilgileri bazı kişilerin söz ve görüşlerinden veya kitaplardan aktarmadığını söylemiştir.Kendisinin başkasına ait sözleri tekrarlayanlardan, bir başka eseri veya herhangi bir müellifin yolunu yolunu izleyenlerden, filozofların veya benzeri düşünürlerin sözlerini ve görüşlerini nakledip duranlardan olmadığını, kitaplarının sadece Hakk'ın kendisine keşif yoluyla verdiği ve imla ettirdiği şeyleri içerdiğini, sahip olduğu ilmin vecd sultanının veya vücutta fani olma halinin kendisine galebe ettiğinde kalbinde tecelli eden şeylerden ibaret olduğunu ileri sürer.Elde ettiği marifete dair fenleri veli kullarına da öğretmesini Allah'ın kendisinden istediğini belirten İbnü'l Arabi bu iş için lisanına akıttığı bilgilerden dolayı Allah'a hamdeder.Önceleri bunları yazmak gibi bir niyeti olmadığını, insanlara nasihat etme emrini almasıyla beraber içinde bu yönde bir gayret ve şevk uyandığını, bunu da sadece Allah'ın izniyle yapabildiğini söyler; ancak sahip olduğu bütün bilgileri açıklamadığını, kendisine verilen izin kadar konuştuğunu belirtir.Onun kendisine gelen varidatı ya çok süratli bir şekilde bizzat kaleme aldığı veya yanındakilere yazdırdığı bildirilir.Nitekim kendisi Mevakii'n Nücum adlı oldukça hacimli eserini on bir günde, et-Tedbiratü'l İlahiyye'yi dört günden daha az sürede, et-Tenezzülatü'l Mevsiliyye'yi birkaç gün içersinde, el-Celal ve'l Cemal'i bir günde, Kitabü'l Hüve'yi bir sabah vaktinde yazdığını söyler.İbnü'l Arabi, bütün eserlerinde ma'rifetullahı ilimler dairesinin merkezine almış ve bu noktadan hareketle hakikate dair ilimlerin çeşitli konularına açıklamalar getirmiştir. Tasavvuf, tefsir, hadis, fıkıh, tarih, ilm-i havas gibi çok geniş bir alanda yazmış olduğu yüzlerce eserinin hareket noktası hep ma'rifetullahtır.

İbnü'l Arabi şiirede bu açıdan bakmıştır.Ona göre şiir şaire zühre feleğinin ve Yusuf Peygamberin bir hediyesidir.Alem-i hayal ile şiirsel tahayyül arasında irtibat vardır.Bir gün uyanıklık (yakaza) halindeyken bir meleğin kendisine bir parça beyaz nur getirdiğini, bunun ne olduğunu sorduğunda meleğin Şuara Suresi olduğunu söylediğini anlatan İbnü'l Arabi, Divan'ını bu olaydan sonra oluşturmuştur.Onun bazı remzi ve mecazi konularda şiiri tercih ettiği, söz bu konulara gelince ifadesini derhal nesirden nazma çevirdiği göze çarpmaktadır.el-Fütühat bölümlerinin başında yer alan şiir parçalarına dikkat edilmesi gerektiğini, zira bunların o bölümde anlatmak istediği ilimlere işaret ettiğini, hatta bu şiirlerin o bölümlerde yer alan açıklamalarda bulunmayan bazı şeyleri ihtiva ettiğini söyler.el-Fütühat'ta İbnü'l Arabi'ye ait 1428 parça şiir bulunmaktadır.Bunların beyit sayısı 7102 olup bu sayı divandaki beyit sayısının birkaç katıdır.Ona göre şiir bir icmal, remiz, lügaz ve tevriye sanatıdır.Fakat kendisi "Biz bir şeyi remz ederiz, lügazlaştırırız....ama bizim bundan kastımız bir başka

şeydir”; “Bizim şiirlerimiz ister sevgiliyle hasbihal ile başlasın, ister bir methiyye olsun ve isterse de kadın isimleri ve sıfatlarıyla, ırmak, yer, yıldız isimleriyle dolu olsun, hepside bütün bu suretler altındaki maarif-i ilahiyeden ibarettir” diyerek bu sanatların birer araç olduğunu işaret eder. Tercümanü’l Eşvak adlı manzum eserinde rabbani marifetleri, ilahi nurları, kalbi ilimleri ve şeriatın hükümlerini cismani aşk temaları kullanarak anlatma yoluna gittiğini zira bu tür izahların bazı nefislerin daha çok dikkatini çektiğini söyler.Mekke’de iken İsfahanlı alim Mekinüddin’in Nizam adındaki kızının ismini kullanarak yazdığı Tercümanü’l Eşvak’taki şiirler zahir ehli tarafından ikisi arasında bir gönül ilişkisi olduğu şeklinde yorumlanınca bu şiirlere bir şerh yazarak meselenin iç yüzünün onların zannettiği gibi olmadığını ve maksadının sadece ilahi aşkı anlatmak için Nizam’ı bir sembol olarak kullanmaktan ibaret olduğunu, bunu onun da babasının da bildiğini söylemiştir.İbnü’l Arabî’nin ifadeleri özlü ve yoğundur.Bununla birlikte otuz yedi ciltlik el-Fütühat için, “Bu kitaptan maksat elden geldiği kadar veciz ifade ve hülasadır” demesi hayli anlamlıdır.Öte yandan dile getirdiği konulara dair cümleler arasında mertebelerin değişmesine bağlı olarak yer yer tezatlı durumlarda ortaya çıkar.Bu paradoksal ifadeler bu tür literatürün yapısal özelliklerindedir.Mesela, “İlim aynı zamanda cehalet demektir”; “Vücut adem olarak idrak edilebilir”; “Hürriyet köleliktir”; “Doğru irşad hem yakınlaştırmak, hem de uzaklaştırmak demektir”; “Sen O değilsin; belki sen O’sun” gibi ifadeler ancak onun düşünce sistemi bağlamında anlaşılabilir.⁹

ESERLERİ:

İbnü’l Arabî çok sayıda eser vermiş bir müelliftir.Etrafındaki kişilerin talepleri üzerine eserlerinin bir listesini çıkarmaya birkaç kez teşebbüs ettiğini, ancak verilip iade edilmeyen kitapları olduğundan ve geçmiş zamanla fazla meşgul olmayı doğru bulmadığından bu listeleri tam olarak oluşturamadığını söyleyen İbnü’l Arabî ilk liste çıkarma teşebbüsü olan el-Fihrist’te 248 kitabının adını zikretmiştir. Burada eserlerini bazı kimselere verdiği için elinde bulunmayanlar halkın elinde bulunanlar, kendi elinde bulunup da açığa çıkarmak için Allah’tan henüz bir işaret almadığı eserler şeklinde üçlü bir tasnifle vermektedir.Vefatından yaklaşık altı yıl kadar önce Eyyubiler’den Gazi el-Melikü’l Muzaffer Şehabeddin’e verdiği el-İcaze’de ki ikinci listede bu sayı 289’a ulaşmaktadır.Her İki listedeki mükerrerler hariç toplam 289 eserden ancak doksan sekizi günümüze ulaşmıştır.Osman Yahya 1958 yılında İbnü’l Arabî’nin eserlerinin tesbit ve tasnifi üzerine Fransızca olarak gerçekleştirdiği doktora çalışmasında toplam 856 eseri inceleyek haklarında bibliyografik bilgi vermiştir.Bu çalışmada bizzat İbnü’l Arabî’nin bu konudaki el-Fihrist ve el-İcaze’siyle diğer bazı eserlerinde atıfta bulunduğu kitaplar, Brockelmann’ın listesiyle Bursalı Mehmet Tahir’in Terceme-i Hal ve Fezail-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî’sinde, Safaihi et-Tunusi’nin Keşfü’n Nikab’ında verdiği listede görülmüştür.Söz konusu çalışmada bazı kitapların değişik adlarla farklı eserler olarak kaydedildiği, 137 eserinde İbnü’l Arabî’ye izafe edilmiş eserler olduğu gibi önemli tesbitler yer almaktadır.Tefsir-u İbni’l Arabî, Risaletü’l Ehadiyye, ed-Dürrü’l Meknun, Şeceretü’l Kevn, et-Tuhfetul Mürsele, el-Bülga fi’l Hikme ve Havzü’l hayat gibi eserlerde bu tür kitaplar arasındadır.Osman Yahya’nın daha geniş taramalarına dayanan tesbitlerine göre İbnü’l Arabî’ye ait denilebilecek eser sayısı 550 civarındadır.Bu üç listenin değerlendirilmesi ışığında bu gün için İbnü’l Arabî’nin yaklaşık 245 eserinin günümüze ulaştığı söylenebilir.¹⁰

En meşhur eserleri arasında şunlar zikredilebilir:

1.Füthatü’l Mekkiyye:

Sifr adı verilen 37 kitap ve 560 babdan müteşekkildir.Birinci fasılda maariften (73 bölüm), ikinci fasılda ıstıhlardan (74-189.bölümler), üçüncü fasılda salikin ahvalinden (80 bölüm),

⁹ Kılıç,M.Erol,s.495-496

¹⁰ Kılıç,M.Erol,age,s.514

dördüncü fasılda çeşitli tasavvufi temalardan (270-383.böümler), dördüncü fasılda zillet ve fark ile ulaşılabilir hallerden (386-461.bölümler), altıncı fasılda makamlardan (462-558.bölümler) bahsetmektedir. 559.bölüm kitabın özeti, 560. Bölüm ise sonsöz mahiyetindedir.Osman Yahya tarafından Mısır'da neşri devam etmektedir.

2.Füsusu'l Hikem:

Araştırmamızın temel konusunu teşkil eden eserdir.Gerekli bilgiler aşağıda verilecektir.

3.el-Cem ve't Tafsil fi Esrari'l Meani ve't Tenzil:

Kehf Suresi 60. Ayete kadar yazılmış altmış dört ciltlik bir Kur'an tefsiridir.Kayıptır.

4.et-Tedbiratü'l İlahiyye:

Aristo'ya nisbet edilen siyasete ait bir eseri kendi sistemiyle ele almıştır.

5.Tercümanü'l Eşvak:

Altmış bir gazel ve ez-Zair ve'l Alak eserini ihtiva etmektedir.

6.Risaletü'l Envar:

7.el-İsra ile'l Makami'l İsra:

8.Tecelliyatü'l İlahiyye:

9.el-İsfar an Necatü'l Esfar:

10.İnşäu'd Devair:

11.Ukletü'l Müstefiz:

FÜSÜSÜ'L HİKEM

Genel Bilgiler

Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan eserin tam adı Fususu'l Hikem ve Hususu'l Hikem'dir. Fususu'l Hikem tamlaması "yüzük kaşı, göz bebeği, eklem yeri, ön diş" gibi manalara gelen fassın çoğulu fusus ile hikmetin çoğulu hikem kelimelerinden meydana gelmiştir.

İbn-i Arabi'ye göre Hz. Muhammed insan nevinin en mükemmel var oluşu olup her şey onunla başlar ve onunla son bulur. Eserin üzerine bina edildiği anahtar terim de bu kelime (logos) yahut "hakikat-ı Muhammediye" denilen kavramdır. Buna göre her peygamberin batını bir kelimedir, fakat hepsinin sahip olduğu hakikat mertebesi farklıdır. Hakikatların hakikatı ce külli kelime ise Hz. Muhammed'in hakikatıdır; diğer bütün mertebeler o mertebeden neş'et eder, varlık sebeplerini ve bilgilerini ondan alırlar. Eserin esas mihverini bu teşkil eder.¹¹

İbnü'l Arabi vahdet-i vücud düşüncesini en derdi toplu, en açık bir biçimde bu eserde ortaya koymuştur. Şu da var ki Fususu'l Hikem'in İbnü'l Arabi'nin en önemli, en derin ve kendi asrında ve sonraki devirlerde tasavvuf anlayışının oluşmasında en müessir eseri olduğunu söylemek hiçte abartılı bir değerlendirme değildir.¹²

Yazılış Sebebi

Eserin yazılış sebebi hakkında bizzat müellif dibace bölümünde şu açıklamayı yapmaktadır:

"627 hicri yılı Muharrem ayının son günlerinde Dımaşk'ta bulunduğum sıralarda Allah'ın Peygamberi Hazret-i Muhammed'i gerçek bir rüya aleminde gördüm. Elinde bir kitap tutuyordu. Bana buyurdular ki "Bu Fusûsül Hikem (hikmetlerin özü) kitabıdır. Bunu al ve halka açıkça anlat da bu hikmetlerden herkes faydalansın.

Ben "Allah ve Rasulüne boyun eğmek ve aramızda emir vermek mevkiinde olanların emirlerini dinlemek yaraşır" dedim. Yüce Peygamberin bana tarif ettiği vehile hiçbir eksiklik ve fazlalığa meydan vermeden, bu kitabın halka açılması hususunda ümidimi gerçekleştirdim. Halis niyetle hareket ettim. Temiz bir maksat ve himmet güttüm.¹³

Muhtevası ve Bölümleri

Eserde esas mihveri teşkil eden ve tecell-i evvel, akl-ı evvel, akl-ı küll, vücud-u evvel, adem-i hakki, hakikat-i ademi, ruh-i azam, mebde-i evvel, sebab-i evvel, levh-i mahfuz ümmü'l kitap gibi sıfatlarla tanımlanan hakikat-ı Muhammediyye (kelime-logos) Hz. Peygamberin batını cevheri, onun hakiki vechesidir. Kısaca buradan yola çıkarak eserin ana temasının insan-ı kamil olduğu söylenebilir.

Bu bakımdan Fususu'l Hikem'i zahiri ve yatay düzlemde bir peygamberler tarihi; zahiri, metafizik ve dikey düzlemde bir na't-ı nebi gibi görmekte mümkündür. Hikmetin asıl kaynağının nebevi olduğuna işaret edilen kitapta baştan sona zatiyyet, uluhiyyet, rububiyyet, vücud, mevcud, izafi vücud, adem, âdem, alem, insan-ı kamil, hakikat-ı Muhammediyye, hakikat, vahiy, tecelliyat, zuhur, akıl, ruh, nefis, isimler, sıfatlar, vahdet, kesret, nübüvvet, velayet, imamet, ilim, malum, şirk, küfür, irade, külliler, cüz'iler, ibadet, kıyamet gibi metafizik konulara İbnü'l Arabi'nin bakış açısından açıklamalar getirilmektedir.¹⁴

Fususu'l Hikem, yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetine izafeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır. Kısa bir mukaddimenin ardından eser şu tertibi izlemektedir:

¹¹ Kılıç, M.Erol, "Fususu'l Hikem", DİA, 1996, XIII, s.230-231

¹² Gürer, Dilaver, Fususu'l Hikem ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri, 2002, s.20

¹³ Gençosman, Nuri, age, s.19

¹⁴ Kılıç, M.Erol, "Fusu'l Hikem" DİA, 1996, XIII, s.231

- 1.Kelime-i Ademî'deki İlahi Hikmet
- 2.Kelime-i Şisi'deki Nefsi Hikmet
- 3.Kelime-i Nuhi'deki Subbuhi Hikmet
- 4.Kelime-i İdrisi'deki Kuddusi Hikmet
- 5.Kelime-i İbrahimi'deki Müheymi Hikmet
- 6.Kelime-i İshaki'deki Hakki Hikmet
- 7.Kelime-i İsmaili'deki Âlî Hikmet
- 8.Kelime-i Yakubi'deki Ruhi Hikmet
- 9.Kelime-i Yusufi'deki Nuri Hikmet
- 10.Kelime-i Hudi'deki Ahadi Hikmet
- 11.Kelime-i Salihi'deki Fatihi Hikmet
- 12.Kelime-i Şuaybi'deki Kalbi Hikmet
- 13.Kelime-i Luti'deki Meliki Hikmet
- 14.Kelime-i Üzeyri'deki Kaderi Hikmet
- 15.Kelime-i İsevi'deki Nebvi Hikmet

- 16.Kelime-i Süleymani'deki Rahmani Hikme
- 17.Kelime-i Davudi'deki Vücuti Hikmet
- 18.Kelime-i Yunusi'deki Nefesi Hikmet
- 19.Kelime-i Eyyubi'deki Gaybi Hikmet
- 20.Kelime-i Yahyavi'deki Celali Hikmet
- 21.Kelime-i Zekeriyavi'deki Maliki Hikmet
- 22.Kelime-i İlyasi'deki İnâsi Hikmet
- 23.Kelime-i Lokmani'deki İhsani Hikmet
- 24.Kelime-i Haruni'deki İmami Hikmet
- 25.Kelime-i Musevideki Ulvi Hikmet
- 26.Kelime-i Halidi'deki Samedi Hikmet
- 27.Kelime-i Muhammedi'deki Ferdi Hikmet

Nüshalar

Yazma Nüshalar

Eserin Sadreddin Konevi tarafından yazılan ilk nüshası İstanbul Türk ve İslam Sanatları müzesinde bulunmaktadır (nr.1933).630(1233) tarihli bu en eski nüshanın zahriyesinde eserin katipliğini yapan Konevi tarafından İbnü'l Arabî'ye okunarak mukabelesinin yapıldığını gösteren sema kaydı yer almaktadır.Sivas Beyi Kadı Burhaneddin'in İbnü'l Arabî takipçisi olmasına, Konevi'nin talebelerinin kendisine hocaları tarafından istinsah edilen bir Fususu'l Hikem nüshasını göndermelerinin vesile olduğu bilinmektedir.Kadı Burhaneddin'e bugün elde bulunan bu nüshanın mı, yoksa Konevi'nin istinsah ettiği başka bir nüshanın mı gönderildiği belli değildir.Türk İslam Eserleri Müzesi'nde (nr.1882) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Carullah Efendi,nr.986) bulunan nüshalarda eserin bilinen en eski yazma nüshalarıdır.¹⁵

Matbu Nüshalar

İlk defa Kahire (1252) ve İstanbul'da (1304) yayımlanan eserin tahkikli neşri Ebu'l Ala el-Afifi tarafından yapılmıştır (Kahire,1946).Bu yayım Konevi nüshasına müracaat edilmediği gibi metin Affif'nin tercihleri doğrultusunda Harekelenip notlandırıldığından ilim çevrelerince ihtiyatla kullanılmaktadır.Fususu'l Hikem Türkçe, Urduca, ve İngilizce'ye tam metin olarak; Fransızca, Almanca ve Rusça'ya kısmen tercüme edilmiştir.¹⁶

Tercümeleler

Bilindiği kadarıyla Füsusu'l Hikemin Türkçe'ye ilk tercümesi Yazıcıoğlu Mehmed'in el-Müntheha adlı ta'likatını kardeşi Ahmed Bican'ın genişleterek çevirmesiyle gerçekleşmiştir.III.Murad'ın rüyası üzerine Zeyrek Ağa'nın emriyle Nev'i nin hazırladığı Türkçe Fusus tercümesine bizzat padişah tarafından Keşfü'l Hicab min Vechi'l Kitab adı verilmiştir.Tercümede Cendi, Kayseri ve Cami şehirlerinden istifadelenen Nev'i 'ye Şeyh Şa'ban-ı Efendi de yardımcı olmuştur.Ali Selahaddin Bey'in (Yiğitoğlu) yaptığı bir Füsüs tercümesi 1944 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na yayımlanmak üzere satın alınmış, ancak bunun yerine M.Nuri Gençosman'ın çevirisi basılmıştır.Bu çeviri iddia edilenin aksine çok muğlaktır.¹⁷

¹⁵ Kılıç,M.Erol,"Fususu'l Hikem,ages.232

¹⁶ Kılıç,M.Erol,"Fususu'l Hikem"age,s.232

¹⁷ Kılıç,M.Erol "Füsusu'l Hikem",age,s.233-234

Şerhleri

Fususu'l Hikem'i bir şerhin yardımı olmadan anlamak neredeyse imkansız görüldüğü için bugüne kadar yüzden fazla şerhi yapılmıştır. Bunların ilki İbnü'l Arabî'nin talebesi İsmail b. Sevdekin'e ait olup sadece "İdris Fassi" nin açıklandığı bir şerhtir. Sadreddin Konevi'nin Kitabü'l Fükuk fi Esrari Müstenidati Hikemi'l Füsüs adlı eseri ise bir şerh olmaktan çok eserin arka planını vemeye çalışan ve Füsüs'un anlaşılmasına katkısı büyük olan teorik bir çalışmadır. Müellifin Nusus adlı eseri ise Füsüs'a bir nazire olmayıp yukarıdaki eserin mukaddimesi gibidir. Afifüddin et-Tilimsani'nin eseri de Fususu'l Hikem'in bazı yerlerine düşülmüş haşiyelerden ibarettir. Fahreddin İraki'nin Lemeat'ı Sadreddin Konevi'nin sohbetlerinden sonra çekildiği murakabelerin meyvesi olması ve Füsüs gibi yirmi yedi babdan oluşması hasebiyle manzum bir Fusus şerhi sayılabilir.

Fusus'un ikinci nesil şarihlerinin başında Konevi'nin talebesi Cendi gelir. Metinle irtibatlı ilk tam şerh sayılabilecek eser, metnin dilinden çok İbnü'l Arabî'nin metafizik ve kozmolojik görüşlerine dayanır. Yazıcıoğlu Mehmed bu şerh üzerine el-Münteha ale'l Fusus adlı ta'likatı yazmıştır. Cendi'nin hemen ardından Hüseyin b. Abdullah el-Abbas el-Husus bi Edati'n Nusus fi şerhi'l Fusus adlı şerhi yazmıştır. Cendi'nin talebesi Abdurrezzak el-Kaşani'nin şerhi metnin dilini anlamaya çok yardımcı olmasa da fikri açıklamada önemli bir yeri vardır. Bu şerhler dil ve gramer hususuna işaret etmeyen, dağınık ve takibi zor olmasına rağmen manayı yakalama hususunda aşılamayan eserlerdir.

Kaşani'nin talebesi Davud-u Kayseri'nin Matla'u Hususi'l Kilem adlı şerhi esas metni takip ederek açıklayan ilk tertipli eserdir, bu açıdan en kullanışlı şerh olarak görülür. Mukaddime kısmı sufilerin varlık anlayışını açıklayan en derli toplu eser olduğu için üzerine özel çalışmalar yapılmıştır. Alaüddeve Simnani'de ikinci devre şarihleri arasında zikredilebilir. Muhammed Viradi'nin kaleme aldığı şerhi Bosnavi istinsah etmiştir. Ebu'l Muin Abdullah b. Ahmed el-Buhari'nin de Meşariku'n Nusus el-Bais el-Ğavamizi'l Fusus adında bir şerhi vardır.

Fusus ilk olarak yine aynı dönemde Rükneddin Mes'ud eş-Şirazi tarafında Farsça'ya çevrilerek şehedilmiştir. Bu eseri Emiru'l Kebir Ali Hemedani'nin Farsça-Arapça şerhi takip eder. Hace Muhammed Pârâsa'nın şerhi olarak neşeredilen metnin Pârâsa'nın mı yoksa Hemedani'nin mi olduğu, Rükneddin Mes'ud el-Şirazi ile Bab Rükne'nin aynı kişiler olup olmadığı ve İbnü'l Arabî'nin görüşlerine karşı olan Alaüddeve Simnani'nin Fusus'a şerh yazmış olmasının doğruluk dereceleri ilmi çevrelerde tartışılan konulardır.

Yine bu dönemde kaleme alınan Abbad er-Rundi'nin şerhiyle Şii alimi Haydar-ı Amûli'nin Nassu'n Nusus fi Şerhi'l Fusus adlı şerhi bu güne ulaşan şerhlerdir. Kemaleddin İbnü'z Zemelkani ve Muhib el-Makdisi es-Salihi'nin de esere şerh yazdıkları söylenmektedir. Süleyman es-Sdari el-Konevi adlı bir kişinin en-Nusus fi Esrari'l Fusus adlı eseri bulunmaktadır.

Fusus'u şerh etme geleneği günümüze kadar sürmüştür. Bunların en meşhurları Molla Camii, Sofyalı Bali Efendi, Abdullah Bosnevi, Abdülgani en-Nablusi, Yakub Han Kaşgari ve Ahmed Avni Konuk'un şerhleridir.

Fusus'un günümüze kadar yapılan şerhlerinin eksik bir listesi Osman Yahya tarafından düzenlenmiştir.¹⁸

Nuri Gençosman Fususu'l Hikem tercümesine yazdığı önsözde eserin şerhleri hakkında şu tabloyu vermektedir:

¹⁸ Kılıç, M. Erol "Fusus'l Hikem" age, s232-233

Şarihin İsmi	Vefat Tarihi (h.)	Dil
1.Şeyh Sadruddin Konevi	673	Arapça
2.İbrahim Fahrüddin-i İraki	688	Farsça
3.Müeyyedüddin-i Cendi	700	Arapça
4.Sa'deddin Said-i Fergani	700	Arapça
5.Afifüddin-i Tilimsani	690	Arapça
6.Kemalüddin-i Zemkani	727	Arapça
7.Kemalüddin-i Kaşani	730	Arapça
8.Sainüddin Ali-i İsfahani	735	Arapça
9.Davud-u Kayseri	751	Arapça
10.Seyyid Ali-i Hemedani	786	Farsça
11.Hoca Muhammed Parsa	822	Arapça
12.Pir Ali-i Hindi	835	Arapça
13.Yazıcızade Mehmed Efendi	855	Arapça
14.Muhammed Kutbuddin-i İzniki	855	Arapça
15.Mevlana Cami	898	Farsça
16.Mevlana Cami	898	Arapça
17.Beyezid-i Rumi	900	Arapça
18.Nimetullah-i Nahcivani	902	Arapça
19.İdris-i Bitlisi	921	Arapça
20.Muzafferüddin-i Şirazi	922	Arapça
21.Şerif Nasr Hüseyini-i Geylani	940	Arapça
22.Bali-i Sofyevi	960	Arapça
23.Sarhoş Bali Efendi	907	Arapça
24.Şair Nev'i	1007	Türkçe
25.İsmail-i Ankaravi	1042	Arapça
26. Abdullah-ı Bosnevi	1054	Türkçe
27.Abdullah-ı Bosnevi	1054	Arapça
28.Feyyaz-ı Lahicani	1072	Arapça
29.Arapkirli Karabaş Veli	1097	Arapça
30.Arapoğlu Mustafa Maneni	1114	Arapça
31.Muhammed b. Muhammed-ül Kadi	1183	Arapça
32.Muinüddin-i Buhari		Arapça
33.Mahmud-i Vedadi		Arapça
34.Sabirüddin-ül Bereke		Arapça
35.Rüknüddin-i Şirazi		Farsça
36.Emir Ali		Arapça
37.Mevlana Menini		Arapça
38.Vezir Gıyasüddin Muhammed		Arapça
39.Muhammed b.Muslih üt-Tebrizi		Arapça
40.Yakub Han Kaşgari	1317	Arapça
41.Muhammed Nuru'l Arabi		Arapça
42. Ahmed Avni Bey	1938 (m)	Türkçe
43. Salahattin Bey		Türkçe

Bu tabloya göre verilen eserlerden bir kısmı yukarıda da zikredildiği gibi tercüme niteliği taşımaktadır. Ayrıca bir kısmı ise belli bablara ve bölümlere, hatta kitap dahilindeki muğlak ifadelerle dair yapılmış kısmi şerhler ve ta'likatlar niteliğindedir.

Te'sirleri

Etrafında en çok fikri tartışmanın yapıldığı bir eser olması dolayısıyla Fususu'l Hikem'de bütün İslam entelektüel tarihinin genel görüntüsünü müşahede etmek mümkündür. Bazen çok şiddetli tenkitlere maruz kalan, hatta yakılan, bazen sultanlar tarafından okunan, en büyük medreselerde okutulup şerh edilmeye çalışılan, iktibaslar yapılan, methi için şiirler yazılan eser İslam düşünce tarihine bir canlılık ve dinamizm katmıştır.¹⁹

Fususu'l Hikem'in İslam düşünce hayatındaki te'sirini anlamak için lehinde ve aleyhinde yazılan eserlere göz atmak kafidir.

Fusus'un eleştirisine dair eserler şöyle sıralanabilir: Muhammed b. Ömer ed-Dımeşki / Eşiatü'n Nusus fi Hetki Estari'l Fusus, Ahmed b. İbrahim el-Vasıtı / Reddiye, İbn-i Teymiyye / Hakikatü Mezhebi'l İttihadiyyin; Abdüllatif b. Abdullah es-Suudi / Beyani'l Hükm ma fi'l Fusus, Alaeddin Muhammed el-Buhari / Reddi'l Fusus, Bedreddin ibnü'L Ehdel / Keşfü'l Ğitâ, İbrahim b. Ömer el-Bikai / Tenbihü'l Ğabi ala Tefkir-i İbni'l Arabi / Tenziru'l İbad / Tehdimü'l Erkan, Abdülbari b. Turhan / Hayatü'l Kulub, İbrahim b. Muhammed el-Halebi / Tesfihü'l Ğabi fi Tekfir-i ibn-i Arabi / Ni'metü'z Zeria / Dürretü'l Muvahhidin, Ali el-Kari / Ferrü'l Avn min Müddei İmani Firavn / Kitabü Reddi'l Füsus, İmam Rabbani / Mektubat, 314. Mektup, Muhammed İhsan Oğuz / İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücut, Ebu'l Alâ el-Afifi, Muhammed Gurab, L. Massignon... Ayrıca eser hakkında değişik zamanlarda verilmiş 138 fetva mevcuttur.

Fususu'l Hikemi Müdafaa için yazılan eserler ve müellifleri şunlardır: Abdülgaffar b. Ahmed el Kavsi / Kitabü'l Vahîd, Abdullah b. Es'ad el-Yafii / Kitabü'l İrşad, Siraceddin Ömer el-Hindi / er-Red ala men Enkere ale'l Arifin, Muhammed el-Mizcaci / Hidayetü'l Halik, Firuzabadi / Risale ale'l Mu'teridin, Ali b. İbrahim Kari / ed-Düreri's Semin, Ali b. Ahmed el-Mehaimi / Risale fi'r Redd, Akşemseddin / Risaletü'n Nuriyye, Celaleddin ed-Devvani / Risale fi İmani Firavn, Celaleddin es-Suyuti / Tenbihü'l Ğabi fi Tebri'et-i İbni'l Arabi, Ali b. Meymun el-Mağribi Risale fi'l İntisar, Muhammed b. Hamidüddin el-Mekki / el-Canibü'l Ğarbi / Aynu'l Hayat, Muhammed b. Abdürresul el-Medeni / Cazibu'l Ğar'i, Mirzazade Ahmed Neyli / Fazlü'l Vehbi, Ulvan el- Hamevi / er-Risale fi'd Difa', Abdülvehhab eş-Şarani / Kibritü'l Ahmer, Hace Hord / Risale-i Nûr-i Vahdet, İbrahim b. Hasan eş-Şehrezuri / er-Reddü'l Metin / el-İcaze ve'n Nasiha, Abdülğani en-Nablusi / es-Sırru'l Muhtebi / er-Reddü'l Metin / Vücudu'l Hakk, Ömer el-Attar el-Fethü'l Mübin, Şeyhülislam Hasan Fehmi / er-Risale fi İmani Firavn, Çerkeşizade Mehmed Tefvik / Levayihu'l Kudsiyye, Mehmed Fevzi / Tahriru'l Murad, Muhammed Nur el-Arabi / Risaletü'l Mukaddime / Risale fi Keyfiyyeti İmani Firavn, Uşak İbrahim Efendi / el-Miskü'l Ezher, Ahmed Avni Konuk, Şeyh Hüseyin Sadettin Efendi, İsmail Fenni Ertuğrul, M. Chodkiewicz, Selçuk Eraydın. Bunun yanında Fususu'l Hikem'in lehinde bir çok şeyhülislam, kadı, müftü, fakih ve alim fetva vermiştir.

¹⁹ Kılıç, M. Erol "Fusus'l Hikem" age, s236

FÜSÛSU'L HİKEM

1.Fas:Kelime-i Âdemî'deki İlahî Hikmet

Bu bölümde müellif *alemin yaratılmasını* şöyle beyan eder:

“Hak Sübhanehu ve Teala, sonsuz sayıdaki Güzel İsimleri'nden dolayıdır ki, bu isimleri'nin aynalarını görmeyi diledi ve bütün bir alemini –yaradılışı kusursuz olmakla birlikte– ruhtan yoksun bir ceset olarak yarattı. Dolayısı ile alem, cilâsız bir ayna gibiydi. Ama, İlahi hükmünün şanı gereği, O hiçbir zaman, üflenen İlahi Nefes olan İlahi Ruh'u kabul etmeyecek bir mahal hazırlamamıştır [tesviye]. Ve Ruh'un kabulü, bu ruhtan yoksun alem suretindeki, daimi tecellinin bitimsiz feyzini kabul etme istidadının açığa çıkmasından başka bir şey değildir”.

Meleklerin yaratılması hakkında şu bilgiyi verir:

“Öte yandan melekler de, bu suretteki, yani ehlullah'ın ıstılahında “Büyük İnsan” adı verilen alemin suretindeki bazı yetileri [kuvve] oluşturdular. İnsan oluşumu [neş'et-i insaniyye] için hissî ve ruhanî yetiler ne ise, alem sureti için de melekler odur”.

Adem'in meleklerle takdim edilmesi olayını şöyle açıklar:

“Melekler Âdem'in toplayıcılığına [cem'iyet] sahip olmadıkları için, Hakk'ı hangi İlahi İsimler'le tesbih ve takdis ediyorlarsa, ancak bu kendilerine mahsus İlahi İsimleri anlayabildiler. Melekler, Allahu Teala'nın, kendilerine bilgisi ulaşmamış başka İlahi İsimleri de olduğunu bilmediklerinden, bu İlahi İsimlerle Allah'ı tesbih ve takdis edemediler. Böylece, sözünü ettiğimiz şey (*yani, anlayış yokluğu*) onlara egemen oldu ve bu halin (*yani, bilgisizliğin*) hükmü altına girdiler”.

Kulun Hakk'ı marifette izlediği yolu şöyle açıklar:

“İş O'nun kendi suretini hâdis olanda zahir kılması şeklinde olunca, Hak Teala, O'na ilişkin ilmi edinebilmemiz için bizi hâdis olan üzerine düşünmeye sevketti ve ayetlerini onda gösterdiğini söyledi. Böylece, O'nun yol gösterdiği şekilde, biz O'nu –Zat'ına özgü olan zorunlu olmağlığı dışında– ancak kendi sahip olduğumuz vasıflar ölçüsünde vasıflandırırız”.

2.Fas:Kelime-i Şîsî'deki Nefsî Hikmet

Burada nefis “üfleme” manasındadır. Adem oğlu Habil'in ölümünden sonra Tanrı'dan bir ihsan istedi. Allat'ta ona Şit'i verdi. Bu Allah vergisi manasına gelen Şit'in doğması İlahî üflenmenin eseri olduğundan “nefs” yani üfleme hikmeti Şit'e nisbet edilmiştir.²⁰

Allah'ın alemdeki bağışlarının zatî bağışlar ve sırf O'nun rahmetinin eseri olan ilahî isimlere dair bağışlar olduğu:

“Bil ki, alemde –kulların aracılığıyla olsun veya olmasın– zahir olan hediyeler ve bağışlar iki kısma ayrılır: İlki Zat'tan gelen bağışlar [ataya-yı zatî], diğeri ise İsimler'den gelen bağışlardır [ataya-yı esmaî] ve bunlar zevk ehli indinde birbirinden farklıdır”.

A'yan-ı sabite ve kader ilişkisi:

“Onlar arasında; Allah'ın, bütün hallerine ilişkin olarak kendileri hakkındaki bilgisinin, mevcudiyetlerinden önce değişmez ayn'larında [ayan-ı sabite] bulunuyor oldukları hal üzere olduğunu ve Hakk'ın onlara, ancak kendi aynlarının O'na verdiği şeyi verdiğini bilenler vardır”.

Hatm-i nübüvvet ve bütün ilimlerin bu makamdan zuhur etmesi,

“Âdem'den son Nebi'ye (sav) varıncaya dek bütün nebiler, ne almışlarsa, herhangi bir istisna olmaksızın Hatem-i Enbiya'nın kandilinin nurundan almışlardır; yaratılmış bedeni sonradan gelse bile, hakikatı ile her zaman mevcuttur”.

²⁰ Gençosman, Nuri, Fusu'su'l Hikem, MEB, 1992, s.37

Hatm-i velayet

“Hatem-i Evliya kaynaktan alan ve mertebeleri müşahede eden vâristir. Ve o, şefaât kapısı açıldığında Âdemoğlu'nun efendisi ve nebilerin önde geleni olan Muhammed'in (sav) güzelliklerinden bir güzelliştir”.

Allah'ın fillerinde mümkün ve muhal

“Kurgusal düşünce [nazar] ehli olan bazı zayıf akıllılar, Allah'ın “dilediğini yapar” olduğunu gördüklerinde, Allah'a ilişkin olarak, hikmete aykırı olan şeyi (*yani, var olanın yokedilmesi ve yok olanın varedilmesini*) olabilir gördüler, halbuki iş böyle değildir”.

3.Fas:Kelime-i Nuhî'deki Subbuhî Hikmet

Sübbuh mübalağa sigasıyla çok tesbih eden yani Allah'ı imkan alemine ait hükümlerden tenzih kılan, onu noksan sıfatlardan ârî bilen demektir.Nuh'un tesbih ve tenzihte ileri gitmesi, bu hikmetin ona tahsis edilmesine sebep olmuştur.²¹

Tenzihsiz teşbih ve teşbihsiz tenzihin Allah Teala'yı sınırlayıcı ve kayıtlayıcı olduğu:

“Bil ki, hiç kuşkusuz, hakikat ehline göre, Cenab-ı İlâhî'nin tenzihi, sınırlama ve kayıtlamanın ta kendisidir. İmdi, tenzih eden kimse ya cahildir, ya da gereken edebden yoksundur”. “Ve Hakk'ı tenzih etmeksizin teşbih eden kimse de hiç kuşkusuz Hakk'ı kayıtlayıp sınırladı ve O'nu bilmedi. Ve Hakk'ı bilmekliğinde tenzih ve teşbihi cem eden ve Hakk'ı bu iki vasıfla (*yani, “zahir” ve “batın” ile*) vasıflandıran kimse –nasıl ki kendi nefsinin ayrıntılanmışlık [tafsil] yoluyla değil, ayrıntılanmamışlık [icmal] yoluyla biliyorsa– Hakk'ı da ayrıntılanmışlık yoluyla değil, ayrıntılanma- mışlık yoluyla bilir. Çünkü alemdeki suretlerin kapsanamamasından dolayı, Hakk'ı bu iki vasıfla (*yani, zahir ve batın vasıflarıyla*) ayrıntılanmışlık [tafsil] yoluyla vasıflandırmak olanaksızdır”.

Bu hakikat minvalince Nuh (as)'ın (kavminin isitidadı kabilince) sadece tenzih yolunu tutmuştur. Onlarda ona tenzih yoluyla tepki vermişlerdir.Bu husus Nuh (as)'ı tatmin etmemiştir.

Muhammed (sav) ümmeti iki vechi cem' eden bir hakikatle zuhura gelmişlerdir.

4.Fas:Kelime-i İdrisi'deki Kuddûsî Hikmet

Kuddûs takdis masterından mukaddes manasınadır.Hakk'ı her türlü noksan sıfatlardan ifrat derecede ârî bilmektir.Tesbih manasına gelen sübbûh kelimesine nazaran daha özel bir mana taşır.İdris peygamberin bu hikmete nisbet edilmesi ağır riyazetlerle nefsinin terbiye ederek, her türlü hayvani temayüllerden arınmış, ruhani varlığı cismani varlığına galebe ederek miraca mazhar olmuş bulunma sındandır.On altı sene yeyip içmeden ve uyumadan çetin bir riyazet yaptığı rivayet edilmiştir.²²

Mekan yüceliği ve mekanda olmaklık yüceliği (ki bunlar sıfatlara dair yüceliklerdir, Allah zâti yüceliğe sahiptir):

“Yüceliğin [ulüvv] iki nisbeti vardır: mekân yüceliği [ulüvv-i mekân] ve mekânda-olmaklık yüceliği [ulüvv-i mekânet]...”

Allah'ın ma'rifetinin O'nun üzerine kendileriyle hükmedilen zıtların birlenmesiyle mümkün olacağı:

“El-Harraz –ve o Hakk'ın vecihlerinden bir vecih ve kendi nefsinden konuşan, diller arasında bir dildir– ancak O'nun üzerine kendileriyle hükmedilen zıtların (*yani, zıt İsimlerin*) birlenmesiyle Allah'ın bilinebileceğini söylemiştir. O Evvel'dir ve Ahir'dir ve Zahir'dir ve Batın'dır. O, zahir olanın ta kendisidir ve batın olanın ta kendisidir. Ve zuhurunu, Kendinden başka görebilecek olan olmadığı gibi, Kendisinden gizlenebilecek [batın] olan da yoktur. O Kendisiyle zahirdir ve Kendisinden gizlenmiştir”.

²¹ Gençosman,Nuri,age,s.53

²² Gençosman,Nuri,age,s.66

Allah'tan gayrısının O'nun tecelli mahalleri olması:

“Allah” ismiyle adlandırılardan başkası olanlar, ya O'nun için (*duyumsal varlıkta*) birer tecelli mahallidirlere, ya da O'nda (*yani, Hakk'ın varlık aynasında, ilahi ilimde*) birer surettirler. Eğer O'nun için tecelli mahalleri varsa, böyle olduğundan dolayı kaçınılmaz olarak bir tecelli mahalliyle diğeri arasında (*İlahi İsimleri kapsayıcılık yönünden*) üstünlük farklılığı ortaya çıkar. Ve eğer bu (*Allah'tan başka olan*), O'nda (*yani, Hakk'ın varlık aynasında, akıl mertebesinde zahir olan*) bir suret (*yani, İlahi İlim'de ortaya çıkan ayan-ı sabiteden biri*) olursa, böylesi bir suret için zatî kemal söz konusudur; çünkü bu suret, kendisinde zahir olan şeyin ta kendisidir”.

5.Fas:Kelime-i İbrahimî'deki Müheymî Hikmet

Mehim Arap dilinde aşkta ifrat manasına gelen “heyeman” mastarındandır.Hz.İbrahim'in Allah sevgisi yolunda babasından yüz çevirmesi, sevgili oğlunu kurban etmek istemesi ondaki aşkın galebesindedir.Bu itibarla aşkta şiddet İbrahim peygambere nisbet edilmiştir.²³

İbrahim (as)'ın Halil ismiyle Zat-ı İlahi'nin sıfatlarının tümüne birden bürünmüş olması:

“İbrahim aleyhisselam'ın “Halil” olarak adlandırılması, zat-ı Halil'in, Zat-ı İlahiye'nin vasıflandığı Sıfatların tümüne birden bürünmesi [duhul] ve onlara nüfuz etmesinden dolayıdır... Bu tıpkı rengin, renge boyanana nüfuz etmesi gibidir: araz, cevherin bulunduğu mahaldedir, ona ulanmıştır ama bununla birlikte, arazın (*yani, rengin*) bu nüfuz edişisi cevherin (*yani, renge boyanan şeyin*) yer tutmaklığı gibi değildir. Veya İbrahim'e “Halil” adının verilmesi Hakk'ın onun suretinin varlığına nüfuz etmiş olmasından [tahallül] dolaydır”.

Nüfuz eden (Rabb)-nüfuz edilen (abd)/batın-zahir arasındaki ilişki:

“Nüfuz eden –yani etkin olan– nüfuz edilenle örtülmüştür. Hal böyle olunca, edilgin olmaklığıyla nüfuz edilen zahir ve etkin olmaklığıyla nüfuz eden de batındır. Ve batın olan eyleyici, zahir olan için gıdadır; tıpkı, bir yün parçasının, kendisine nüfuz eden suyla şişmesi ve genişlemesinde olduğu gibi”.

Herkesin yapısının ve kaderinin ayn-ı sabitesindeki isti'dadına göre olduğu:

“O, bizim üzerimize ancak bizimle hükmeder; belki de daha doğrusu biz kendi üzerimize hükmederiz — ama O'nda. İşte bu nedenledir ki, Allahu Teala, perdelenmiş olanlar neden başlarına kendi arzularına aykırı şeyler geldiğini sorduklarında, buna karşılık olarak, “Apaçık delil Allah'ındır” [En'am Suresi, 6/149] buyurdu. Ve Hak onlar için “sak”ı (*yani, kendi hakikatleri olan değişmez aynlarını*) gösterir ve bu, aramızdan arif olanların keşfetmiş olduğu şeydir”.

6.Fas:Kelime-i İshakî'deki Hakkî Hikmet

Bu hikmetin Hz.İshak'a isnad edilmesi, babasının rüyasının kendi hakkında gerçekleşmiş olmasındandır.İbrahim misal aleminde gördüğü mücerred hayali his aleminde oğluna tatbik etmek isteyince Allah rüyasını oğluna mukabil bir koç göndermek suretiyle te'vil yoluyla hak kıldı.Kur'an'da Hz.İbrahim'in Hakk yoluna kurban etmek istediği oğlunun İshak yada İsmail olduğu hakkında sarıh bir hüküm yoktur.²⁴

Hz.İbrahim'in oğlunu kurban etmesi şeklindeki rü'yası ve bunu tabir etmemesi:

“Halil İbrahim aleyhisselam oğluna (*İshak'a*) şöyle dedi: “Rüyada seni kurban ettiğimi gördüm” [Saffat Suresi, 37/102]. Ve rüya alemleri hayal hazretidir. İbrahim, gördüğü bu rüyayı tabir etmedi. Halbuki, rüyasında kendisine oğlu (*İshak*) suretinde görünen (*ve dolayısıyla asıl kurban edilmesi gereken*) koçtan başkası değildi”.

²³ Gençosman,Nuri,age,s.78

²⁴ Gençosman,Nuri,age,s.86

Bu alemlerde görülen şeylerden Allah'ın muradının ne olduğunu bilmek için tabir ilminin gerekliliği:

“Demek ki, hayal hazretinde görülen suretlerden Allah'ın murad ettiği şeyin ne olduğunu anlamak için bir başka ilme ihtiyaç vardır”.

Hz.Peygamber (sav), Hz.Yusuf ve Hz.İbrahim'den örnekler vererek hayal alemlerindeki hakikatların nasıl yorumlanacağına dair ince yorumlar submaktadır.

7.Fas:Kelime-i İsmailî'deki Âlî Hikmet

Âlî hikmetin Hz.İsmail'e nisbet edilmesi Hz.Muhammed'in ruhaniyetini hamil olmasındandır.²⁵

Her varlığın rabb-ı hâssının bulunması:

“Bil ki, “Allah” olarak adlandırılan, Zat'ıyla Tek [Ahad] ve İsimleri'yle bütündür [küll]. Herbir varlığın kendi özgül Rabb'i [rabb-i has] vardır ve bu Rabb'in bütünü kendisi olması olanaksızdır. Ama ilahi ahadiyette, hiç kimse için yer yoktur. Çünkü, “bir şeyde ilahi ahadiyetten bir şey vardır; ve diğerinde de ondan bir şey vardır” denilemez; çünkü O, bölünme kabul etmez. İmdi, O'nun ahadiyeti açığa çıkmamış olan İsimlerin tümünün toplamıdır”.

İsti'dadların aynlara fiillerin Rabb'e ait olduğu ve Rububiyet sırlarının aynalar olduğu:

“Ve her razı olunan sevgilidir; ve sevgilinin her yaptığı şey sevgilidir. Çünkü ayn'ın bir fiili yoktur; olsa olsa bu fiil o ayn'daki, Rabbinin fiilidir. Böylelikle, ayn, işlediği fiilin kendisine dayandırılmasından kurtuldu. Bu durumda, ayn, Rabbinin fiillerinden ve kendisinde olan ve kendisinden zahir olan şeyden razı oldu. Bu fiiller razı olunmuştur”.

Razı olunmanın fiillerde fena ile mümkün olacağı:

“İmdi, bir kimsenin mutlak olarak razı-olunan olması, ancak o kimsede zahir olan fiilin, Razı-olan'ın onun yoluyla olan fiili olmasıyla sözkonusu olabilir”.

8.Fas:Kelime-i Yâkubî'deki Rûhî Hikmet

Bu hikmeti Fusus şarihleri iki surette kabul ederler. Bir kısmı bunun “ruhi” yani ruha mensup olduğunu, diğer bir zümre de “ravhi” yani rahat ve huzur manasına gelen “ravh” kelimesine nisbet edildiğini söylerler. Birinci zümre ruhun din ile ilgisine ve Şeyh-i Ekber'in bu Fass'da din ile söze başladığına göre ruhi olduğunu, ikinci zümre ise Sure-i Yusuf'ta “Tanrı'nın ravh ve huzur bahşe- deceğinden ümit kesip me'yus olmayınız” mealindeki ayete dayanarak Şeyh'in bu ayete göre ravhi hikmeti Hz.Yakub'a nisbet ettiğini kabul ederler. İki te'vilde bu konuya uygundur.²⁶

Dinin Hakk'ın indinde ve halkın indinde olmak üzere iki çeşit olduğu;

“Dinin iki türü vardır: İlki; Allah'ın indinde, Hakk'ın bildirdiği kimse (yani, nebiler) indinde ve Hakk'ın bildirdiği kimsenin bildirdiği kimse (yani, nebinin ümmetinden olan) indinde olan dindir. İkincisi ise, halkın indinde olan dindir ki, Allah onu geçerli kılmıştır. Allah indinde olan din, O'nun seçtiği ve halkın dini üzerinde yüce kıldığı dindir”.

Dinin zahiri ve batıni yorumları:

“Din, verilen karşılık, yani hoş olan ve hoş olmayan bedel olur. Hoş olan şeyle verilen bedel şudur: “Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razıdırlar” [Mâide Suresi, 5/19]. İşte bu sevinç veren şeyle bir karşılıktır [ceza]. Sevinç vermeyecek şeyle karşılık ise şudur: “Sizden zulmeden kimseye Biz büyük azabı tattırırız” [Furkan Suresi, 25/19]. “Ve Biz, onların günahlarından geçeriiz” [Ahkaf Suresi, 46/16] de bir karşılıktır. Böylelikle, din'in bir karşılık olduğu ortaya çıkmış oldu. Çünkü, din İslam'dır ve bu da teslimiyet demektir. Ve Hakk'ın

²⁵ Gençosman,Nuri,age,s.97

²⁶ Gençosman,Nuri,age,s.105

kula teslimiyeti, kulun halinin gerektirdiği karşılığı vermektir. Bu, o halde, dinin ne olduğunun zahiri açıklamasıdır”.

“Bu söylenenlerin sırrına ve batınına gelince: din, Hakk’ın varlık aynasında bir tecellidir. Böyle olunca, mümkün varlıklardaki Hakk’a ait olan şey, bu mümkün varlıkların buldukları hal içerisinde kendi zatlarının Hakk’a verdiği şeydir”.

Risalet ve veraset meselesinin açıklanması:

“Bil ki, hekimlerin tabiata hizmet ettiği söylendiği gibi, resul ve vârislerinin de genel olarak ilahi emre hizmet ettikleri söylenir. Halbuki onlar, işin aslına bakılırsa mümkün varlıkların hallerine hizmet ederler. Ve yaptıkları hizmet, bu mümkün varlıkların değişmez aynalarının içerisinde bulunduğu hale göredir. Böyle olunca, resul ile vâris olan, Allah’ın iradesine değil, Allah’ın iradesiyle olan ilahi emre hizmet eder. Resul ve vâris olan, yükümlü olan kişinin mutluluğunu istediğinden dolayı, ona ilahi emir ile gelir. Eğer ilahi iradeyle gelseydi, öğüt vermezdi. Halbuki resul ve vâris ancak ilahi irade ile öğüt verir”.

9.Fas:Kelime-i Yusûfi’deki Nûrî Hikmet

Bu hikmetin Yusuf peygambere isnadı onun nurani alem olan misal alemine ait hakikatleri keşfederek rüya tabirini öğrenmiş olmasındandır.²⁷

Vahyin başlangıcının hayal alemlerinde olması:

“Ve inayet ehli (*yani, nebiler*) için, Hayal Hazreti, vahyin ilk başlangıcıdır [mebde]. Hz. Ayşe, Allah ondan razı olsun, şöyle dedi: “Resulallah’a vahyin gelişi rüya [rüya-yı sadıka] ile başladı. Ve gördüğü rüya, içerisinde herhangi bir gizli saklılık olmaksızın, gün ışması gibi apaçık olurdu.”

Alemin Allah’ın gölgesi olması, hayalle bağlantısı ve gölge-mazhar ilişkisi:

“Bil ki, “Hak’tan başka” olan veya “alem” olarak adlandırılanın Hakk’a nisbeti, gölgenin kişiye nisbeti gibidir. Böyle olunca alem, Allah’ın gölgesidir. Ve bu, varlığın aleme nisbetinin aynasıdır. Çünkü gölge hiç kuşkusuz duyumsanan bir şeydir. Ama gölgenin görünmesi, ancak gölgenin üzerine düştüğü mahal varolduğu sürece sözkonusudur. Eğer bu gölgenin görünmesini sağlayan mahallin yokluğunu varsayacak olsaydın, bu gölge aklı bir şey olarak kalır ve duyumsal olarak varolamazdı. Olsa olsa, gölgenin sahibi olan kişide açığa çıkmamış olarak [bi’l-kuvve] kalırdı”.

Allah’ın marifeti açısından Hakk’la gölge ilişkisi:

“Hak, bir şeyin gölgesinden bilindiği ölçüde bilinir. Ve Hak, bir şeyin gölgesinden bilinmediği ölçüde bilinmezdir. İmdi alemin Kendi gölgesi olmasından dolayıdır ki Hak, (*aleme bakılarak, ayrıntılanımsız olarak*) bilinir. Ve gölgesi düşen kişinin suretinin, o gölgenin kendisine bakılarak bilinmemesinden dolayıdır ki, Hak (*aleme bakılarak*) bilinmez. İşte bundan dolayı biz deriz ki: Gerçekte Hak bizim için bir yönüyle bilinir ve bir yönüyle de bilinmezdir”.

Allah’ın ehadiyeti:

“Bütün bir varlık (*Hakk’ın gölgesi olan ayan-ı sabitenin gölgesi olduğundan*), hayal içinde hayaldir. Ve gerçek varlık [vücut-i hak] –Zat’ı ve ayn’ı dolayısıyla– ancak Allah’ın varlığıdır. Ve “zat-ı ahadiyye” olarak adlandırılan Hakk’ın hakikati, belirmemişlik [la taayyün] ve belirmişlik [taayyün] koşuluna bağlı olmaksızın bir varlık olduğundan dolayı, katıksız varlıktan ibarettir. Ve O, bundan (*yani, tek olan zatıyla katıksız varlık olmasından*) dolayı, sıfatlar ve isimlerden arınıktır. Ve O’nun sıfatı, ismi ve şekli yoktur. Ve kendindeki çokluğa hiçbir yönden itibar yoktur”.

Alemin varlığına sebep olarak ilahi isimlere muhtaç olması:

“Hiç kuşkusuz alem (*aslî varlığı olmayıp, yokluk üzere olduğundan*) tümüyle sebeplere muhtaçtır. Ve alemin muhtaç olduğu sebebiyet, Hakk’ın İlahi İsimleri’nden başkası değildir ve muhtaç olunan İlahi İsimler –ister muhtaç olanın, alemdeki benzeri olan İsim olsun, isterse

²⁷ Gençosman,Nuri,age,s.114

Hakk'ın ayn'ından bir İsim olsun– alemin muhtaç olduğu herbir İsim'dir. Ve muhtaç olunan İsim, Allah'tır, ondan başkası değildir. Bundandır ki Allahu Teala şöyle buyurur: “Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız; O ise Gani ve Hamid'dir” [Fâtır Suresi, 35/15].

10.Fas:Kelime-i Hûdî'deki Ahadî Hikmet

Ehadiyyet hikmetinin Hz.Hud'a isnadı onun bir çok mazhardan tek ve eşsiz olan Rabb'ı müşahede etmesi ve Allah'ı ef'alinin birliği ile tevhid etmesi sebebiyledir.²⁸

Hakk'ın mahlukata sari olması:

“Hak (zamansal olan şahadet aleminde) “mahlukat” ve (zamansal olmayan ruhlar aleminde) “mübdeat” olarak adlandırılan şeyde yayınmıştır [sari]. Eğer böyle olmasaydı, (yaratılmış olanlar için) varlık sözkonusu olamazdı. Dolayısıyla Hak, varlığın ta kendisidir [ayn]”.

İtikadların bir yönüyle Allah'ı sınırlandırması ve hakiki itikad:

“İtikat sahibi bir kimse, ancak nefsinde varetmiş İlah'a itikat eder. Böyle olunca, itikat edilen ilah, yaratılmış olan ilahdır. İtikat sahipleri ancak nefslerini ve nefslerinde yarattıkları şeyi görürler. İmdi, insanların Allah'ın ilmindeki mertebelerini düşün! İnsanların Allah'ın ilmindeki mertebeleri, kıyamet günü, Hakk'ı gördüklerinde bulunacakları mertebenin ta kendisidir... Öyleyse, sen bütün itikat suretlerinin hepsinin heyulası ol! Çünkü Allahu Teala, bir itikada uygun düşüp de, diğer bir itikada uygun düşmemekle sınırlanamayacak ölçüde yücedir. Çünkü Allahu Teala, “Nereye dönerseniz dönün, orada Allah'ın yüzü vardır” [Bakara Suresi, 2/115] buyurarak, belli bir yönden söz etmeksizin, Allah'ın yüzünün her yerde olduğunu söyledi. Ve bir şeyin yüzü, o şeyin hakikatidir”.

Kulların her yöneldiği şeyde hakikatte ona yöneldiği:

“Hiç kuşkusuz, Allahu Teala, yönelinen her doğrultuda olduğunu açıklığa kavuşturdu. Dolayısıyla yönelinen her doğrultu, ancak O'na ilişkin bir itikattır. Ve herkes, yöneldikleri doğrultuya yönelmiş olmakla isabet etmiştir; her isabetli olan ödüllendirilecektir; her ödüllendirilecek olan said'dir; her said razı olunmuştur. Her ne kadar bunlardan kimisi ahiret yurdunda bir süre için şaki olsa da, bu böyledir.

11.Fas:Kelime-i Salihî'deki Fütûhî Hikmet

Fütûhî hikmetin Salih Aleyhisselam'a nisbet edilmesi, hiç beklenmedik bir zamanda dağın yarılarak içinden bir deve çıkmak suretiyle onun bir fethi mazhar olmasıdır.²⁹

Varetmenin zat-irade ve kelam üçlemesinin ferdiyyetine dayandığı:

“Bil ki –Allah seni başarıya erdirsin– iş (yani, varetme işi), tek'lik [ferdiyyet] üzerine dayanır; ve bundandır ki, üçleme [teslis] vardır, çünkü üç, tek olanların [efrad] (yani, tek sayıların) ilkidir. Ve alem, (üçlemeyi içeren teklikten ibaret bulunan) bu ilahi hazretten var olmuştur. Allahu Teala şöyle buyurdu: “Biz bir şeyi dilediğimizde ‘Ol!’ deriz, olur” [Nahl Suresi, 16/40]. Burada Zat, İrade ve Söz vardır. Eğer bu Zat olmasaydı ve O'nun bir şeyin tekvinine yönelmesi olan İrade olmasaydı ve bu yönelişe eşlik eden “Ol!” Söz'ü olmasaydı, o şey olmazdı.

12.Fas:Kelime-i Şuaybî'deki Kalbî Hikmet

Şuayb peygamber cüz'i ve külli mefhumları kavramış ilahi ahlak ile vasıflanmış bir insan-ı kamil idi.Kalbın şubelere ayrıldığı gibi onunda br çok evlat meydana getirmiş olması kalp ile madde ve mana bakımından bir benzerlik arz etmesi ve kavmine daima adaleti telkin etmesibu hikmetle vasıflanmasını gerekli kılmıştır.³⁰

²⁸ Gençosman,Nuri,age,s.125

²⁹ Gençosman,Nuri,age,s.141

³⁰ Gençosman,Nuri,age,s.148

Allah'ın tecellisi ve kulun kalbi:

“Hak Teala sahih haberde kesinleşmiş olduğu üzere, çeşitli suretlerde tecelli eder ve hiç kuşkusuz Hak Teala kalbe sığındığında, kalbe O'nun yanısıra O'ndan başka olan hiçbir mahlukat sığmaz — O, bu şekilde bütün kalbi doldurur. Ve bunun anlamı şudur: Kalbin, Hakk'ın tecellisi sırasında Hakk'a bakarken, bunun yanısıra başkasına bakması mümkün değildir.... Ve Hakk'ın çeşitli suretlerde tecelli etmesinden dolayı kalp, ilahi tecelli suretlerine göre zorunlu olarak genişler veya daralır. Çünkü kalp kendisinde ortaya çıkan tecelli suretlerinden fazlası değildir. Çünkü arifin veya İnsan-ı Kâmil'in kalbi, yüzük taşının yuvası gibidir ve yüzük taşı, yuvasından fazlalıklı olamaz. Eğer yuva yuvarlaksa, yüzük taşı da yuvarlak; eğer yuva dörtgen, altıgen veya sekizgen ise yüzük taşı da dörtgen, altıgen veya sekizgendir. Yuva hangi şekilde ise, yüzük taşı da yuvanın bu şeklini alır ve bunun başka türlü olması sözkonusu değildir”.

Halk-ı cedit:

“Ve Hak Teala, alem hakkında ve alemin her Nefes'te yeni yaratılışla [halk-ı cedit] bir-olan-ayn'da dönüşüme uğraması hakkında ne güzel buyurmuştur! Belli bir kesim ve belki de alem ehlinin çoğu hakkında, “Onlar yeni yaratılış konusunda şüphededirler” [Kaf Suresi, 50/15] buyurdu. Dolayısıyla bu kimseler, alemin her Nefes'te yenilendiğini bilmezler”.

“ Ve keşf ehline gelince, onlar Allah'ın her Nefes'te tecelli ettiğini ve tecellide tekrar olmadığını görürler. Ve yine onlar, her tecellinin yeni yaratılışı ortaya çıkardığını veya (*bir önceki*) yaratılışı ortadan kaldırdığını müşahade yoluyla görürler. İmdi, yaratılışın fenâsı tecellinin ortadan kalkması iken, yaratılışın bekâsı da, bir sonraki tecellinin yaratılışı ortaya çıkarmasıdır. Öyleyse, anla!”

13.Fas:Kelime-i Lûfî'deki Melikî Hikmet

Şiddet ve kuvvet manasına gelen melk kelimesinin Lut peygambere nisbet edilmesinin sebebi, kavminin hayvani arzulara şiddetle bağlı olmaları karşısında Allah'tan kuvvet ve Rûkn-i Şedid yani dayanacak kabile ve taraftar istemesi, Allah'ın da ona yardım ederek kavmini şiddetli bir bela ile kahretmesidir.³¹

Ma'rifet ve tasarruf arasındaki ters orantı:

“Arifin marifeti artıkça, himmet yoluyla (*başkaları üzerindeki*) tasarrufu azalır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, (*böylesi bir kimsenin*) kulluk makamını gerçekleştirmiş ve tabii olan yaratılışının [halk] aslını görmüş olmasıdır. İkincisi ise, tasarruf-eden ile tasarruf-edilen'in birliğidir — (*böylesi bir kimse*) himmetini yöneltebileceği bir şey göremez; dolayısıyla bu, onu tasarrufta bulunmaktan alıkoyar. Ve bulunduğu müşahade noktasında [meşhed] görür ki, karşısındaki kendisiyle çekişen kimse, yokluk halindeyken [hal-i adem] ayn'ının değişmezliğinde bulunduğu hakikat üzere olup, bundan herhangi bir şekilde sapmış değildir — varlığıyla, yokluk halindeki değişmezliğinde ne üzere bulunuyorsa onu zahir kılar. Dolayısıyla, kendi (*değişmez*) hakikatinin sınırını aşmış ve kendi yolundan şaşmış değildir. Bunun, “çekişme” olarak adlandırılması arızı bir şeydir, böyle görülmesi ancak insanların gözlerindeki perdeden dolayıdır”.

14.Fas:Kelime-i Üzeyrî'deki Kaderî Hikmet

Kader hikmetinin Hz.Üzeyr'e isnat edilmesi bu zatın kader sırrına ermek istemesindedir. Hz. Üzeyr harap bir köyün eski bir köyün yeniden meydana gelmesini imkansız gördüğü için ilahi bir mucize ile yüz yıldan fazla uyuduktan sonra yeniden dirilmiş ve bu suretle kader sırrının hükmüne şahid olmuştur.³²

Kader ve kaza:

³¹ Gençosman,Nuri,age,s.162

³² Gençosman,Nuri,age,s.171

“Bil ki, “kazâ” denilen şey, Allah’ın şeylerdeki hükmüdür. Ve Allah’ın şeylerdeki hükmü; şeylere ilişkin ve şeylerdeki ilmiyle sınırlıdır. Ve Allah’ın şeylerdeki ilmi de, bu bilinen şeylerin [eşyâ-yı ma’lûme] nefslerinde değişmez olarak buldukları halden Hakk’a verdikleri ilimle sınırlıdır.

Kader, şeyler kendi aynlarında ve nefslerinde ne üzere değişmez iseler, (*ilahi*) hükmün buna göre fazlalık olmaksızın zamansal olarak verilmesidir. Ve ilahi kazâ, şeyler üzerine ancak şeyler ile hükmeder. Ve bu kader sırrının ta kendisidir”.

Rasuller ve ümmetleri arasında doğru orantı:

“Bil ki, resuller –Allah’ın selamı onların üzerine olsun– evliya ve arif olmaları dolayısıyla değil, resul olmaları dolayısıyla, ümmetlerinin buldukları hal mertebesi üzeredirler. Bundandır ki, resullerde kendilerine bildirilen ilim, ancak artıksız ve eksiksiz olarak ümmetlerinin gereksindiği kadar vardır. Ve ümmetler arasında üstünlük derecelenmesi söz konusudur. Kimi ümmetler, kimi ümmetlerden daha fazlasına sahiptir. Resuller de – ümmetlerin arasındaki üstünlük derecelenmesi dolayısıyla– resullük ilminde [ilm-i irsal] biri diğerinden daha üstündür. Buna ilişkin olarak Allahu Teala şöyle buyurur: “Resullerin bazısını bazısından üstün kıldık” [Bakara Suresi, 2/253]. Ve yine resullerin, kendi zatları gereğince ilimlere ve hükümlere olan istidadları dolayısıyla, kendi aralarında üstünlük derecelenmesi sözkonusudur. Ve Allahu Teala buna ilişkin olarak şöyle buyurur: “Nebilerin bazısını bazısından üstün kıldık” [İsra Suresi, 17/55].

Kader ilmi ve elde edilmesi:

“Kaderi Allahu Teala’dan başkasının bilmesi olmayacak bir şeydir. Çünkü bunlar (*bu aynlar*), ilk anahtarlardır [mefatih-i üvel], yani gayb anahtarlarıdır ki, bunları Allah’tan başka hiç kimse bilmez. Ama Allah kullarından dilediğine buna ilişkin bazı şeyleri bildirir. Bil ki, anahtarlar, ancak fetih halinde “anahtarlar” olarak adlandırılırlar. Ve fetih hali de, tekvin’in şeylere ilişkilmesi halidir — veya, dilerse, buna kudretin takdir olunmuşa [makdur] ilişkilmesi halidir de diyebilirsin. Ve bunu Allah’tan başkası deneyimleyemez [zevk]. Ve bu hal içerisinde ne tecelli ne de keşf sözkonusu olmaz. Çünkü kudret ve fiil ancak –herhangi bir şekilde kayıtlanmamış mutlak varlık sahibi olan– Allah’a özgüdür”.

Velayet:

“Velayet (*ilahi sıfat olması ve ilahi keşfin onunla hasıl olması itibarıyla*) her şeyi içine alan felek [felek-i âmm] olduğundan ardı kesilmemiştir. Ve (*nübüvvetin batını olan*) velayet için haber verme [inba] (*hem nebiler hem de evliya için*) genel bir nitelik taşır. Ama, Muhammed (sav) ile birlikte şeriat getiren nübüvvet ve risaletin ardı kesildi ve artık ondan sonra nebi yoktur; yani, şeriat getirici ve kendisine (*önceki bir nebinin getirdiği*) şeriat verilmiş nebi, ve şeriat getirici olan resul yoktur”.

Velayet nübüvvetten üstündür:

“İmdi sen bir nebiyi, şeriat getirmenin dışında bir söz söylerken gördüğünde, o, arif bir veli olması dolayısıyla konuşmaktadır. Bundandır ki, o nebinin, alim bir nebi ve bir veli olması dolayısıyla olan makamı, resul veya şeriat getirici ve şeriat sahibi olması dolayısıyla olan makamından daha üstün ve daha kâmindir. İmdi, ehlullahtan birisinin, “Velayet, nübüvvetten üstündür” dediğini işitecek olursan, o bu sözünü ancak bizim sözettiğimiz şeyi (*yani, peygamberin velayetinin, yine peygamberin nübüvvetinden üstün olduğunu*) kastediyordur”.

15.Fas:Kelime-i İsevî’deki Nebvî Hikmet

Nebvi yücelik ve üstünlüğe mensup demektir.Bu hikmetin Hz.İsa’ya nisbeti onun hakkında Kur’an’da “Belki onu Allah kendisine yükseltti”buyurulmuş olması ve onun peygamberliğinde bu hususiyet bulunmasıdır.³³

³³ Gençosman,Nuri,age,s.182

Ruhun niteliği:

“Bil ki, ruhların kendilerine özgü olan niteliği, ilişkilendikleri bir şeyin canlılık kazanarak, hayatın, ilişkilendikleri bu şeyden yayılmasıdır.

Lahut ve nasut:

“Hayatın, şeylere yayılmış olan kadarına “lâhut” (yani, *İlahi Tabiat*) adı verilir. Ve “nâsut” (yani, *İnsan Tabiatı*) bu ruhun, kendisiyle kaim olduğu mahaldir ve nâsut’a ruh ile kaim olmasından dolayı (mecaz olarak) “ruh” denilir”.

Hz. İsa (as)’ın yaratılması ve ölümlere hayat vermesi:

“(Bu üfleminin ardından) Meryem’de şehvet yayıldı. Dolayısıyla da İsa’nın bedeni Meryem’deki gerçek sudan [mâ-i muhakkak] ve Cebrail’deki –nefesinin neminde yayılmış olan– vehmî sudan [mâ-i mütevehhem] yaratıldı. Çünkü, canlı olan bedeninin nefesi, bir miktar su içermesinden dolayı nemlidir. Böyle olunca, İsa’nın bedeni, vehmî sudan ve gerçek sudan yaratıldı [tekevvün]. Ve bu insan türünde tekvin’in bildik şekilde olabilmesi için, (*İsa’nın yaratılışı*) annesinden ve Cebrail’in insan suretinde görünmesinden [temessül] dolayı insan suretinde oldu”.

“Ve İsa, ölüye hayat verdi, çünkü İsa İlahi Ruh’tur. Ve hayat verme Allah’a ve üfleme İsa’ya aitti tıpkı üfleminin Cebrail’e ve Kelime’nin Allah’a ait olması gibi”.

Var olan her şey Allah’ın kelimeleridir:

“Varolan herşey, Allah’ın sonu gelmez kelimeleridir, çünkü varolan herşey “Ol” dandır ve “Ol” [Kün] Allah’ın Kelimesi’dir. İmdi, Kelime (mutlaklık ve ahadiyet üzere olup, herhangi bir sıfatla sıfatlanmamış olan) O’na (yani, *Hakk’ın Mutlak Zatı’na*) nisbet olunabilir mi — ki bu takdirde, (“Ol” Kelimesi’nin) mahiyeti bilinemez (çünkü *Hakk’ın kelamı, bu mertebede, Zatı’nın aynıdır*). Ya da, Hak Teala, “Ol” diyen bir surete mi nüzul eder — ki bu takdirde ise, “Ol” Kelimesi’nin, nüzul ettiği ve zahir olduğu o suretin hakikati olduğu söylenebilir. Kimi arifler ilkinde karar kılarken, kimi arifler de öbüründe karar kılmışlardır — arif olanlardan geri kalanı ise bu meseleye (yani, “Ol” emrinin mutlak Zat’a mı yoksa mutlak Zat’ın nüzul ettiği surete mi nisbet olunacağı meselesine) ilişkin olarak hayrete düşmüş ve (bu iki itibardan hangisiyle hükmedeceklerini) bilememişlerdir”.

Rahmani nefes ve taayyün:

“İlahi Nefes’i bilmeyi dileyen kişi, alemi bilsin, çünkü nefesini bilen, gerçekte, kendisinde zahir olan Rabbini bilir. Nitekim, alem Rahman’ın Nefesi’nde zahir oldu ve bu Nefes’le Allahu Teala, İlahi İsimlerin etkilerini zahir kılmakla, etkileri zahir olmamış bu İlahi İsimleri verdiği Nefes’le serbest bıraktı. Böyle olunca, O, Nefesiyle varetmediği şeyle (yani, *alemin varedilmesiyle*) Kendi nefesine bağıştta bulundu. Gerçekte, Nefes’in ilk etkisi yalnızca İlahi Hazret’te (yani, *İlahi İsimler Hazreti’nde*) oldu ve daha sonra, varolan son şeye varıncaya dek (*Nefes’in verilmesinden doğru*) genişlenme yoluyla aşağı doğru inmeyi [nüzul] kesintisiz bir şekilde sürdürdü.

16.Fas:Kelime-i Süleymanî’deki Rahmânî Hikmet

Hazret-i Süleyman’ın Rahman hikmetine nisbet edilmesi bütün rahmetlerin kendisine verilerek dört unsurun, yer ve gökteki mahlukların onun emrine tabi ve musahhar kılınmış olmasındandır.³⁴

Bağışsal rahmet ve zorunlu rahmet:

“Süleyman (mektubunun başında) “bağışsal rahmet” [rahmet-i imtinan] ve “zorunlu rahmet” [rahmet-i vücub] olmak üzere iki tür rahmeti andı ve bunlar “Rahman” ve “Rahîm”dir. Hak, Rahman olmaklığıyla (değişmez ayları İlahi İlim’de varetmekle, varolan her şeye) karşılıksız bir şekilde bağıştta bulunurken, Rahîm olmaklığıyla da yerine getirilen yükümlülüklerle karşılık olarak rahmet eder. Ve “zorunlu rahmet” “bağışsal rahmet”te içerildiği içindir ki; Rahîm, Rahman’da içkindir”.

³⁴ Gençosman,Nuri,age,s.203

“Allahu Teala zorunlu rahmeti (*salih amel işleyen takva ehline özgü kılarak*) kayıtladı ve bağışsal rahmeti de, “Benim rahmetim herşeyi kaplar” [A’raf Suresi, 7/156] sözü doğrultusunda, İlahi İsimler’le, yani (*zatî*) nisbetlerin hakikatleriyle bile kayıtlanmamış kıldı”.

Allah’ın kulundaki tecellileri:

“(Zorunlu rahmeti hak eden) kullar, kendileri yoluyla eyleyici olanın kim olduğunu bilirler. Ve ameller, insanın sekiz uzvu arasında bölümlenmiştir. Ve Hak Teala, Kendisi’nin bu uzuvların her birinin huviyeti olduğunu haber vermiştir. Böylece suret kula ait kalırken, bu uzuvlarda eyleyici olan Hak’tan başkası değildir. Ve Hakk’ın Huviyeti, O’nun (*taayyün etmiş bir*) İsmi olan kulda (*yani, kulun zahirî varlığında*) içkin olup, kulda (*bu İsim yoluyla*) eyleyici olan (*yine*) O’ndan başkası değildir — çünkü, (*bütün bir yaratılış, Hakk’ın taayyün etmiş İsimlerinden ibaret olduğundan*) Hak Teala zahir olan ve “halk” denilen şeyin ta kendisidir. Ve, önceden olmayıp sonradan olduğu içindir ki, “Zahir” ve “Ahir” isimleri kula ilişkindir. Ve kulun zahir olması ve kendisinden amelin ortaya çıkması O’na bağlı olduğu içindir ki, “Batın” ve “Evvel” İsimleri O’nundur. Böylelikle sen halkı gördüğünde Evvel’i, Ahir’i, Zahir’i ve Batın’ı görürsün”.

Alemde her şey canlıdır:

“Her şeyin canlı olması, dünyada bazı insanların idrakinden gizlendi ama ahirette herkese zahir olacaktır, çünkü ahiret hayat yurdudur. Ve dünya da hayat yurdudur, ama onun canlı olması –alemin hakikatlerini idrak edişlerindeki ayrımlaşma sebebiyle, kullar arasında özgüleşme ve üstünlük farklılığı zahir olabilsin diye– kimi kullardan örtülüdür. Dolayısıyla Hak Teala, idrakı genel olan kimsede; kendisinde bu genellik ortaya çıkmayan kişiye itibarla hüküm yönünden daha fazla zahir olmuştur”.

17.Fas:Kelime-i Dâvûdî’deki Vücûdî Hikmet

Vücut hikmetinin Hz. Davud’a nisbet edilmesi vücudun bütün kudret ve kemaliyle onda tecelli etmiş olmasındandır.Kur’an’da: “Ya Davud bir seni yer yüzünde halife kıldık, halk arasında adaletle hükmet”ayetiyle Hz.Davud’a tevdi edilen hilafet Hz.Adem’e verilen hilafetten başkadır.Çünkü Hz.Davud vücudun kemal mertebesinde halife olmuştur.Hz.Adem’deki hilafetin bazı hükümleri kuvveden fiile çıkmadı.Lakin Hz.Davud “Mülkünü şiddetli kıldık, ona hikmet ve fasl-ı hitab kudreti verdik”ayetiyle ilahi tevcihe mazhar bir halife oldu.³⁵

Halifelik:

“Allah’ın yeryüzünde, halifeliği Allah’tan olan halifeleri vardır ve bunlar resulerdir. Ama bugün halifelik Allah’tan değil, resulereindir. Çünkü bugünkü halifeler ancak resulün kendileri için getirdiği kadarıyla hüküm verirler ve bunun dışına çıkmazlar”.

“Ve bizim aramızda hükmü Allah’tan alan kişiler vardır. Bunlar tam da (*doğrudan Allah’tan*) aldıkları bu hükümlerle halifelikleri Allah’tan olan kişilerdir. Ve onlar hükmü, Resul’ün (sav) hükmü Allah’tan aldığı gibi, aynı şekilde (*doğrudan*) Allah’tan alırlar. Bu (*halifelikleri Allah’tan olan*) kişiler, verdikleri hükümlerin Resul’ün verdiği hükümlerle gelişmemesinden dolayı zahirde resule tabidirler”.

Tasavvufî hadis tenkidinde metod:

“Kimi zaman bir halifenin (*görünüşte*) Hadis’e aykırı bir hüküm verdiği görülür. Bunun, içtihadından kaynaklandığı sanılırsa da, durum böyle değildir. Böylesi bir durumda, imam keşf yönünden sözkonusu haberin Nebi’den (sav) olduğu konusunda emin değildir — eğer bu haberin Nebi’den (sav) olduğu kesin olsaydı, bununla hüküm verirdi. Bu hadis, adil insanlar tarafından bir diğerine aktarılarak gelmiş olsa bile, adalet sahibi bir kimse vehim ve anlam kayması konusunda hatasız değildir”.

³⁵ Gençosman,Nuri,age,s.222

Emr-i teklifi ve Emr-i tekvini:

“Meşiiyyet yönünden olan emir, hakikatte, fiilin onun eliyle zahir olduğu kişiye değil, (kulun kendi ezeli istidadının gerektirdiği) fiilin ayn’ının varedilmesine yöneliktir. Dolayısıyla (bu fiilin) ortaya çıkmaması olanaksızdır — ama (elbette ki) bu özgül mahalde (yani, kulda). İmdi (kuldun zahir olan fiil) kimileyin (emr-i teklifi’ye itibarla) ilahi emre karşı gelme olarak ve kimileyin de (emr-i tekvinî’ye itibarla) ilahi emre uyma ve itaat olarak adlandırılır. Böylelikle fiil, (şehadet aleminde) kendisinden ortaya çıkan şeyden dolayı, (emr-i teklifi’ye uygun düşüp düşmediğine göre) övülür veya yerilir.

Ve iş bizim dediğimiz gibi olunca (yani, emr-i meşiiyyet itibarıyla hiçbir kimsenin Hakk’a karşı gelmesi sözkonusu olmayınca), o halde bütün yaratılmış olanlar –birbirinden farklı türlerde olmak üzere– saadete yönelmişlerdir. Ve Hak Teala bu makamdan rahmeti, her şeyi içine almaklıkla tabir etti; ve hiç kuşkusuz ki rahmet, ilahi gazabın önüne geçmiştir — ve öne geçen, önce gelir. İmdi kula (teklifi emre karşı amelinden dolayı) sonradan hükmeden (yani, gazab), kula eriştiğinde, ona, önce gelen (yani, rahmet) hükmeder ve rahmet, kendisini önceleyen bir şey olmadığından, kula erişir. Ve bu, “Allah’ın rahmeti gazabını geçti” sözünün anlamıdır. Böylelikle rahmet, kendisine erişen üzerine hükmeder; çünkü rahmet herşeyin ona doğru yol aldığı nihaî gayede durur. Gayeye erişmek kaçınılmazdır, dolayısıyla rahmete erişilmesi ve gazabdan ayrılması kaçınılmazdır. Ve rahmet, kendisine erişen herşeye, bu herbir şeyin halinin verdiği şey doğrultusunda hükmeder”.

18.Fas:Kelime-i Yunûsî’deki Nefesî Hikmet

Yunus Peygamber müptela olduğu bir çok musibet ve belalardan nefesini ilahi nefesle kurtardı ve ayette buna işaretle “Biz ona gamdan necat verdik” buyuruldu.³⁶

Allah’ı zikir:

“Resulallah’ın (sav) şu sözü ne güzeldir: “Size, düşmanlarınız üzerine varıp onların boyunlarını vurmanızdan ve onların sizin boyunlarınızı vurmasından daha hayırlı ve daha yüce olan şeyi haber vereyim mi: Bu, Allah’ı zikretmektir.” Bu demektir ki, bu insan oluşunun değerini ancak, kendisinden istenen zikir ile Allahu Teala’yı zikreden kimse bilir. Çünkü Hak Teala, Kendisini zikreden kişiyle birlikte ve birlikte olan, zikreden tarafından müşahede edilir [şuhud]. Ve zikreden kişi, kendisiyle birlikte olan Hakk’ı müşahede etmeyecek olursa, O’nu zikrediyor değildir. Çünkü Allah’ın zikredilmesi, kulun her yanına yayılmış olup, zikreden kişinin yalnızca diline özgü değildir. Eğer kişi yalnızca diliyle zikrediyorsa, bu durumda yalnızca dil O’nu müşahede eder — ve bu, insanın bir bütün olarak (Hakk’ı) müşahede etmesiyle aynı değildir. Gafillerin zikrine ilişkin olan bu sırrı anla! Gerçekte gafil kişinin Allah’ı zikreden parçası hiç kuşkusuz Allah’ın huzurundadır ve Zikrolunan onunla birlikte — ve o parça Allah’ı müşahede eder. Ve gafil olan (parçalar) gafleti dolayısıyla zikredici değildir — böylelikle de Hak, o gafil olan parçalarla birlikte değildir. Çünkü insan hiç kuşkusuz çoğuldur [kesir], bir-ayn [ayn-ı vahid] değildir. Bir-ayn olan Hak da İlâhi İsimleri ile çoğuldur. Aynı şekilde insan da (kendisini oluşturan) parçalar ile çoğuldur, bir-ayn değildir. Ve bir parçanın zikri, başka bir parçanın da aynı şekilde zikrediyor olması anlamına gelmez. Dolayısıyla Hak, bunlardan zikredici olan parça ile birlikte ve diğerleri, gaflet içerisinde olmaklıkla nitelenir. Ve insanda Hakk’ı zikreden bir parça olması ve Hakk’ın bu parçayla birlikte olması gerekir ki, böylelikle geri kalan parçalar Hakk’ın inayetiyle korunmuş olsun.

Cehennem ehlinin akıbeti:

“Ateş ehline gelince, onlar sonuçta nimete erişeceklerdir — ama bu nimet ateş içindedir, çünkü ceza süresinin bitiminden sonra, ateşin içerisinde olan kimseler için ateşin kızgınlığının soğuk ve selamet olması kaçınılmazdır ve bu nimettir. İmdi, hakkın yerini bulmasından sonra

³⁶ Gençosman,Nuri,age,s.236

ateş ehlinin nimeti, ateşe atıldığı sıradaki Halilullah'ın nimetidir. Çünkü İbrahim ateşi görmekle ve ateşin, ona yaklaşan kimseyi yakmasının bildik bir şey olduğunu bildiğinden dolayı azap çekti. Ve İbrahim, o ateş suretinde ve o ateş suretinden kendisine ilişkin olarak Hakk'ın dilediği şeyin ne olduğunu bilmiyordu. Ve bu elemin ortaya çıkışından sonra, ateşi – rengini ve suretini görmekle birlikte– soğuk ve selamet buldu”.

19.Fas:Kelime-i Eyyûbî'deki Gaybî Hikmet

Gaybi hikmetin Hz.Eyyüb'e nisbet edilmesinin sebebi gayb aleminden bir çok maraz ve illetlere uğraması ve yine bu belalara uzun müddet sabrettikten sonra gayb aleminden vahy olunan bie deva ile bu marazlardan kurutulmasıdır.³⁷

Hayatın ana unsuru ve tüm varlıkların canlılığı:

“Bil ki, hiç kuşkusuz hayatın sırrı suda yayındı. Dolayısıyla su, unsurlar ve erkânın aslıdır. Ve işte bunun için Allahu Teala diri olan her şeyi sudan yarattı. Ve varlıkta, diri olmayan ve Allah'ı hamdıyla tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama bu tesbih, ancak ilahi keşf ile anlaşılır ve Hakk'ı ancak diri olan şey tesbih eder. Dolayısıyla her şey diridir ve her şeyin aslı sudur”.

Hak alemin hüviyetidir:

“Hakk'ı alemden ayıracak olursan, Hak böylesi bir sıfatla tanımlanmaktan (*yani, öfkelendiği kişiye öfkesini aktararak rahat bulma ihtiyacında olmaktan*) sonsuz yücelikte aşkın olur. Ama eğer Hakk'ın alemin huviyeti olduğunu düşünecek olursan, o halde, bütün hükümler ancak O'nda ve O'ndan zuhur eder. Ve bunun böyle olmağının delili, Allahu Teala'nın şu sözüdür: “Her şey O'na dönüçüdür..” — ve her şeyin O'na dönmesi hakikat ve keşf yoluyladır. İmdi sen, hicab ve örtü içindeliğiyle, “..O'na kulluk et ve O'na tevekkül et!” [Hud Suresi, 11/123]. Gerçekte, bu alemden daha kusursuz bir alem olması mümkün değildir ve bunun böyle olması, Allahu Teala'nın alemleri Rahman'ın sureti üzere yaratmış olmasındandır. Yani Hak Teala'nın varlığı, alemin zuhuru ile zahir oldu. Ve aynı şekilde insan da tabii suretinin varlığı ile zahir oldu. İmdi biz, O'nun zahirî suretiyiz ve O'nun huviyeti, bu zahirî suretin yönetici ruhudur. Ve yönetme, (*alem O'nun zahirî sureti olduğundan*) ancak O'ndadır ve (*O, alem suretinin ruhu olduğundan*) ancak O'ndandır”.

20.Fas:Kelime-i Yahyâvî'deki Celâlî Hikmet

Hz.Yahya'da daha önce kimsenin Yahya ismini almamış olmasıyla isim cihetinden bir vahdet ve istisna mazhar olmuş, bu suretle onda celali sıfatlar galebe etmiştir.Ayrıca Yahya Aleyhisselam kafirler tarafından şehid edildi, intikamı için yetmiş bin kafir öldürülmedikçe kanının feveranı sükunet bulmadı.İşte bu sebepler Celal hikmetinin Hz. Yahya'ya nisbet edilmesine sebep olmuşur.³⁸

Yahya'nın hikmeti:

“Bu (*yani, Yahya'nın hikmeti*) İsimler'de evveliyet hikmetidir, çünkü Allahu Teala onu, kendisinden önce hiç kimseyi adlandırmamış olduğu “Yahya” ismiyle adlandırdı — ve bu, Zekeriya'nın anılması [zikir], onunla diri olur demektir. Ve Allahu Teala onu “Yahya” olarak adlandırmakla, geçmiş olup da anılması bir oğulda diri olan kişinin (*yani, Zekeriya'nın*) terketmiş olduğu sıfat ile, onun ismini birleştirdi. Dolayısıyla “Yahya” ismi deneyimleme [zevk] ilmi gibi oldu. Çünkü Âdem'in anılması Şît ile, Nuh'un anılması Sâm ile diri oldu ve bu bütün diğer nebiler için de böyledir. Ama Allahu Teala, Yahya'dan önce hiç kimse için kendini-açıklayıcı bir isimle (*yani, “yaşıyor” anlamına gelen “Yahya” ismiyle*), bu ismin imlediği sıfatı (*yani, “hayat” sıfatını*) birleştirmede — ve bunu ancak Kendi ledününden, Zekeriya'ya bir inayet olarak yaptı.

³⁷ Gençosman,Nuri,age,s.243

³⁸ Gençosman,Nuri,age,s.252

21.Fas:Kelime-i Zekeriyyâvî'deki Mâlikî Hikmet

Zekeriyya Aleyhisselam'ın Malik hikmetine nisbet edilmesi, onun müdebbiri olan ilahi ismin Malik yani kudret ve tasarruf sahibi olmasıdır.O tam bir himmet ve müessir kudretle belirdi.Hem rahmet ve hem azap ile imtihan edildi.³⁹

Allah'ın rahmeti her şeyi ihata etmiştir:

“Her ayn'ın Allah'tan talep ettiği bir varlığı olduğundandır ki, Allah'ın rahmeti her şeyi kuşattı. Çünkü O'nu Rahman kılan rahmet, ayn'ın varlık talebini kabul eder ve böylece onu vareder. İşte, bundan dolayıdır ki, O'nun rahmetinin varlıkta ve hükümde her şeyi içine aldığı söyleniyoruz. Ve İlahi İsimler de (*ilahi rahmetin içine aldığı*) şeylerdendir — çünkü İlahi İsimler de (*Rahman isminin hakikati olan*) Bir-olan-ayn'a [ayn-ı vahid] dönücüdür.İmdi, Allah'ın rahmetinin içine aldığı ilk şey, rahmet yoluyla rahmeti vareden ayn'ın (*yani, bir-olan-ayn'ın*) şey-olmaklığıdır [şey'iyet]. Dolayısıyla, rahmetin içine aldığı ilk şey, öncelikle rahmetin kendisi ve sonra, yukarıda işaret edilen şey-olmaklıktır (*yani, bir-olan-ayn'ın şey-olmaklığıdır*). Ve rahmet daha sonra, gerek dünyada ve gerekse ahirette sonsuza dek varlık bulan –ister araz, isterse yalın veya bileşik cevher olsun– her var-olanın şey-olmaklığını içine alır. Ve bu, (*yani, rahmetin içine almaklığı, şeyler bakımından*) herhangi bir garaz ve hoşâ gidicilik gözönüne alınmaksızın olur — ilahi rahmet, varlıkta, hoşâ gidici olsun veya olmasın her şeyi içine alıcıdır”.

Sıfatlar Hakk'ın zatıyla kaimdir:

“Ve Hak Sübhanehu Teala Hazretleri, sonradan olma şeyler için mahal değildir. Dolayısıyla, kendisinde rahmetin varedilmesi için de mahal değildir. O rahmet edicidir ve rahmet edici olan, rahmetin kendisiyle kaim olmasından dolayı rahmet edicidir. Böylece apaçık ortadadır ki, O, rahmetin ta kendisidir. Bu işi deneyimlemeyen [zevk] ve buna erişememiş olan kimse, “Hak rahmetin ta kendisidir veya sıfatın ta kendisidir” demeye cesaret edemeyip, “Hak sıfatın ta kendisi de değildir, ondan başka da değildir” dedi. Böyle olunca, “Sıfatlar ne Hakk'ın huviyetidir, ne de Hakk'tan başkadır” demiş oldu. Hakk'ın sıfatlarını deşillemeye [nefy] güç yetiremediği gibi, sıfatları O'nun ta kendisi kılmaya da güç yetiremedi ve yukarıdaki ifadeye yöneldi. Gerçi bu da güzel bir ifadedir, ama şu ifade işin aslına uygun düşer ve karışıklığı da ortadan kaldırır: Sıfatlar, nitelenen Hakk'ın zatıyla kaim olup, aynlarında bir varlıkları yoktur; ve sıfatlar, kendileri ve niteledikleri (*Zat*) arasında ve birbirlerinin akılla-kavranabilir olan aynları arasında birer nisbet ve göreceliktirler”.

22.Fas:Kelime-i İlyâsî'deki İnâsî Hikmet

İlyas Arapça ünşiyet etmek manasındadır.İlyas Peygamber beşeri suretiyle insan ve ruhani suretiyle meleklerle ünşiyet ettiğinden aralarındaki bu müşterek vasıflar dolayısıyla bu hikmet ona nisbet edilmiştir.⁴⁰

Tenzih ve teşbih:

“Akıl, kendi başına olduğunda, ilimleri kendi aklî kurgulamasından alması dolayısıyla, Allah'ı teşbih yoluyla değil, tenzih yoluyla bilir. Ve Allah'a ilişkin marifeti ancak O'nun tecellisi ile kusursuz hale gelir. (*Böyle bir durumda*) tenzih edilmesi gereken yerde –biçimsel tenzih ile değil– gerçek tenzih ile ve teşbih edilmesi gereken yerde de şuhudî ve keşfî teşbih ile teşbih eder; ki böylece tabii suretler ve unsurlarda Hakk'ın varlığının yayınığını görür ve kendisi için, ayn'ını Hakk'ın ayn'ı olarak görmediği hiçbir suret kalmaz. Ve işte bu, Allah'ın indirdiği şeriatların getirdiği en kusursuz marifettir — ve bütün vehimler bu marifet yoluyla hükmederler. Bundandır ki, vehim bu insan oluşumunda akıldan daha büyük bir güce sahiptir. Akıl sahibi bir kimsenin akli her ne kadar olgun olsa da, bu akıl vehmin kendisine hükmetmesinden ve aklettiği şeyde tasavvurdan kurtulamaz. Vehim, insanın kâmil suretinde bulunan en büyük hükümandır. Ve indirilen şeriatlar da bu yolla (*yani, vehim yoluyla*) geldi.

³⁹ Gençosman,Nuri,age,s.256

⁴⁰ Gençosman,Nuri,age,s.263

Ve bu şeriatlar, bir yandan tenzih ederken, bir yandan da teşbih etti. Tenzih durumunda, vehim ile teşbih etti ve teşbih durumunda da, akıl ile tenzih etti. Böylece her ikisi bir bütün olarak birbirine bağlandı. Dolayısıyla, tenzihin teşbihten, teşbihin de tenzihten ayrık olması mümkün değildir.

İnasiyye hikmetinin ruhu:

“Ve bu hikmetin (*yani, inasiyye hikmetinin*) ruhu ve özeti şudur: Herşey, etkide-bulunan [müessir] ve etkide-bulunulan olarak ikiye ayrılır ve bunlar iki kavramdırlar. Etkide-bulunan, nereden bakılırsa bakılsın ancak Allah’tır. Ve etkide-bulunulan, nereden bakılırsa bakılsın her hal ve hazrette ancak alemdir. İmdi, sana bir şey (*ilahi hazretten veya imkan aleminden*) eriştiğinde sen onu uygun düşün aslına (*ilahi kemalata veya kevnî kusurluluğa*) katıştır. Çünkü, ortaya çıkanın bir asıldan dallanması kaçınılmazdır. (*Yani, erişen şey, etkide-bulunan veya etkide-bulunulan külli asıldan bir dal olur ve her ikisinin de aslı Hak’tır ve eğer Hakk’ın etkide-bulunulan olması nasıl olur dersin bil ki...*) İlahi sevgi [muhabbet] kulun nafielerinden ortaya çıktı. Bu, etkide-bulunan (*nafileler*) ile etkide-bulunulan (*Hak*) arasında ortaya çıkan bir etkidir”.

Akıl ve akıl ehli:

“Ve resullerden –Allah’ın selamı onların üzerine olsun– daha akıllı olan yoktur. Ve onların getirdiği, hiç kuşkusuz, Cenab-ı İlahi’nin bildirdiğidir. Böylece, aklın doğruladığını doğruladılar; ve buna, aklın anlamakta yetersiz kaldığı ve kendi açısından olmayacak bir şey olarak gördüğü ve (*ancak*) tecellide onayladığı şeyi eklediler. Ve akıl, tecelliden sonra, görmüş olduğu şeyden dolayı hayrete düşer. Eğer Rabb’in kulu ise, akli O’na havale eder ve eğer kurgulamasının kulu ise, Hakk’ı aklının hükmüne indirger. Ve bu ikinci durum, bu dünyada, ahiret oluşumundan perdeli bir şekilde bu dünyevî oluşumda olduğunda sözkonusudur. Ve arifler üzerinde dünya ahkâmının yürürlükte olmasından dolayı, dünyada –görünüş itibarıyla– dünyevî surette zahir olurlar. Ama hiç kuşkusuz ki, Allah onları (*arifleri*) kendi batınlarında ahiret oluşumuna geçirdi. Dolayısıyla onlar, suret ile bilinmez olup, ancak Allah’ın basiret örtülerini kendisinden kaldırdığı [keşf] kimse için bilinmez değildirler — arifleri ancak böylesi kimseler idrak edebilirler. İlahi tecelliye mazhar olmalarından dolayı, Allah ariflerinin bütün hepsi ahiret oluşumu üzere bir halde olmaklıkları içerisinde, kendi dünyalarında haşredilmiş ve kendi kabirlerinden neşredilmişlerdir. Bu şekilde o, Allah’ın bazı kullarına bir inayeti olarak, görülmeyen şeyi görür ve müşahede edilmeyen şeyi müşahede eder”.

İlyas’ın hakikati ve hayvaniyet makamı:

“Her kim, İdris/İlyas’ın hikmetini anlamak isterse –ki Allahu Teala onu iki oluşumda oluşturdu [inşa]; Nuh aleyhisselam’dan önce nebiydi, daha sonra göğe yükseltildi ve daha sonra da resul olarak (*yeryüzüne*) indi; böylece Allahu Teala (*biri nübüvvet ve diğeri de risalet olmak üzere*) iki farklı menzili onda birledi– aklının hükmünden şehvetine inerek mutlak hayvan olsun (*yani, eşyada tasarruf konusunda akli karşı-gelici olmayıp, rahmanî varidata teslimiyet gösteren hayvan gibi olsun*), öyle ki, insanlar ve cinlerin dışında kalan herbir yürüyücü’nün [dabbe] keşfettiği şeyi keşfedebilsin. Ve böylesi bir keşf sırasında, hayvaniyet makamını gerçeklediğini bilir. Hayvaniyet makamının iki alameti vardır. Birisi, (*sözünü ettiğimiz*) bu keşiftir, böylece kabirde kimlerin azaba uğradığını ve kimlerin nimete eriştiğini görür; ölü bir kimseyi yaşıyor olarak, susan bir kimseyi (*kelimat-ı ruhaniyye-i melekutiyye ile*) konuşuyor olarak, oturan bir kimseyi de (*manevi ve hayalî hareket ile*) hareket ediyor olarak görür. Ve hayvaniyet makamının ikinci alameti ise dilsizliktir, öyle ki, bir kimse gördüğü bir şeyi söylemek istese buna güç yetiremez — işte bu durumdadır ki hayvaniyet makamında (*tümüyle*) gerçekleşir. Dilsizlik olmaksızın kendisinde bu keşfin ortaya çıktığı bir izleyicimiz vardı — bundandır ki, hayvaniyet makamını (*tümüyle*) gerçekleyemedi. Allah beni bu makama yerleştirdiğinde [ikame] hayvaniyet makamını

tümüyle gerçekledim. Görüyor ve gördüğüm şeyi söylemek istiyordum, ama buna güç yetiremiyordum. Dolayısıyla, konuşamayan dilsizlerle aramda fark bulamıyordum”.

23.Fas:Kelime-i Lokmânî'deki İhsânî Hikmet

İhsan hikmetinin Hz.Lokman'a nisbeti ona eşyanın hakikatleri öğretmek suretiyle Allah'ın bol hayır vermiş ve bunu ayetle te'yyid buyurmuş olmasındandır.⁴¹

Varlıkta bütün nisbetlerde onun aynları vardır:

“Ve Allahu Teala, Kendi nefsinin, o kulun yetilerinin ta kendisi [ayn] olduğunu bildirdi: “Ben onun işitmesi olurum” dedi — ki bu, kula ilişkin bir yetidir. Ve “dili, eli ve ayağı olurum” dedi — ki bunlar, kulun uzuvlarındandır. Allahu Teala, kulunun yetileri olduğunu söylemekle kalmayıp, aynı zamanda uzuvları da olduğunu belirtti — ve kul, bu uzuvlar ve yetilerden başkaca bir şey değildir. İmdi, (*Hak kulun yetileri ve uzuvları olunca*) kul olarak adlandırılanın ayn'ı Hak'tır. Ama bu, kulun, efendinin ayn'ı olduğu demek değildir. Çünkü nisbetler, zatlarıyla birbirinden ayrıdır. Ama bu nisbetlerin, Kendisine mensub oldukları Hakk'ın Zatı'nda ayrışıklık yoktur. Çünkü, varlıkta bütün nisbetlerde O'nun ayn'ından başkası yoktur. Böylece O, nisbetler, izafetler ve sıfatlar sahibi olan Bir-olan-ayn'dır”.

24.Fas:Kelime-i Harûnî'deki İmâmî Hikmet

Hiz.Harun'un bu hikmete nisbet edilmesi onun hem Allah tarafından hem de kardeşi Musa Aleyhisselam yönünden halife nasbedilmiş olması dolayısıyla vasıtasız ve vasıtalı iki türlü imameti nefsinde birleştirmiş olmasındandır.⁴²

Kulluk ve heva:

“Hak Teala gördü ki: Kul ancak kendi hevasına ve hevasının taatına boyun eğmesi nedeniyle kulluk eder. Ve kul, kendi hevasının –kendi hevalarına kulluk eden kişilerde olduğu gibi– kulluk etmesini emrettiğini ve Allah'a kulluğunun bile hevedan olduğunu görür; çünkü, o kulda mukaddes olana yönelik heva olmasaydı –ki bu heva sevme iradesidir– Allah'a kulluk etmez ve O'nu başkasına tercih etmezdi. Ve yine, alemdeki suretlerden bir surete kulluk edip onu ilah edinen kimse, bu sureti ancak heva ile ilah edinmiştir. Kulluk eden kimse, hiçbir zaman kendi hevasının egemenliğinden kendini kurtaramaz. Sonra, Hak Teala gördü ki: O kulluk edilenler, kulluk edenlerle değişir. Bir şeye kulluk eden, bir başkasına tapan kimseyi kafirlikle suçlar. Ve az biraz kavrayış sahibi bir kulluk edici [abid], hevânın birliğinden ve tek-olmaklığından [ahadiyet] dolayı hayrete düşer — çünkü, bu heva bütün kulluk edenlerde bir-olan-ayn'dır [ayn-ı vahid]. Böylelikle Allahu Teala, (*tafsilî varlıkta bu hallerin böyle olduğunu gördüğü ve sınama -ihtibar- ilmi ile bildiği için*) böylesi bir kimseyi dalaletle (*yani, şaşkınlığa*) düşürür. Yani, her kulluk edenin ancak kendi hevasına kulluk ettiğini ve –meşru olan bir şeye uysun veya uymasın– o kulu kullukta kullananın kendi hevası olduğunu bilmesi, bu kimseyi hayrete düşürür.

Her ma'bud hakkın tecelli mahallidir:

“Kâmil olmuş bir arif, kendisine kulluk edilen herbir mabudun, Hakk'ın bir tecelli mahalli olduğunu gören kimsedir. Böyle olduğu içindir ki, onların hepsi, (*kulluk ettikleri şeyleri*) kendilerine özgü olan isimleriyle “taş,” “ağaç,” “hayvan,” “insan,” “yıldız,” “sultan” olarak adlandırmanın yanısıra, “ilah” olarak da adlandırılırlar. Ve uluhiyet bir mertebedir ki, kulluk edici olan, bu uluhiyetin kendi mabudunun mertebesi olduğunu tahayyül eder; halbuki bu mabud, bu özgül tecelli mahallinde bu mabuda kulluk edici olanın görüşüne göre gerçekten de Hakk'ın tecelli mahallidir... Ama işi ne ise o olarak bilenlere gelince, onlar, putlara tapanların, bu suretlerin aynlarına kulluk etmeyip, yalnızca bu suretlerde farkına vardıkları tecelli sultanının hükmüyle bu suretlerde Allah'a kulluk ettiklerini bilmekle birlikte, kendilerine kulluk edilen bu suretleri zahirde inkar ederler. Çünkü onların ilim mertebeleri,

⁴¹ Gençosman,Nuri,age,s.276

⁴² Gençosman,Nuri,age,s.283

iman ettikleri resulün hükmü doğrultusunda, vaktin hükmüne uymalarını gerekli kılar ki, onlar bu nedenle “müminler” olarak adlandırılmışlardır. Ve onlar, vaktin kullarıdır. Ve (*şeylerde*) tecelli eden Hakk’ı bilmeyen inkarcı, bunu (*yani, Hakk’ın şeylerde tecelli ettiği*) bilmez; ve resullerden, nebilerden ve vârislerden olan kâmil bir arif böylesi (*cahil*) bir kimseye karşı bunu (*yani, Hakk’ın şeylerde tecelli ettiği gerçeğini*) örter. Böyle olunca, (*bu arif kişi*) vaktin resulünün bu suretlerden uzak durmasından dolayı, vaktin resulüne uyararak ve Allah’ın “Ey resulüm! De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin” [Âl-i İmran Suresi, 3/31] sözü gereğince Allah’ın kendisini sevmesini istediğinden dolayı onlara (*bu cahil kimselere*) o suretlerden uzak durmayı emreder”.

25.Fas:Kelime-i Mûsevî’deki Ulvî Hikmet

Kur’an’da buyurulduğu üzere Firavun’un “Ben sizin en yüce Rabbinizim” demesine karşın Allah’ın Hz. Musa’ya hitap ile “korkma şüphesiz sen a’lâsın” ayetiyle ulviyyet hakkının ona Allah tarafından verilmesi bu hikmetin Hz.Musa’ya nisbetine sebep olmuştur.⁴³

Sebeplilik:

“Allah, alemleri ancak alemle veya onun suretiyle yönetir. Çocuk kendisini doğurana var etmesine dayanır [tevakkuf]; sebep olunan şeyler sebeplere dayanır; koşula dayanan şeyler koşullara; sonuçlar sebeplere; delillendirilenler delillere; gerçekleşenler kendi hakikatlarına dayanır. Ve alemdeki bütün bunlar Hakk’ın alemdeki yönetmecliğidir, ve Allah alemleri ancak alemle yönetir.

Alemin sureti ilahi isimlerdir:

“Veya onun suretiyle..” deyişimize gelince: Bununla demek istediğim, alemin suretidir. Ve bununla kastettiğim de Allah’ın adlandırıldığı Güzel İsimleri ve vasıflandırıldığı yüce sıfatlarıdır. Bize, Allah’ın adlandırıldığı tek bir İsmi erişmemiştir ki, bu İsmi anlamını ve ruhunu alemde görmemiş olalım. Aynı şekilde, Allah alemleri, ancak alemin suretiyle yönetir. İşte bu nedendir ki Peygamber Efendimiz; Zat, Sıfatlar ve Fiiller olan İlahi Hazret’in bütün vasıflarını cem eden İnsan’ın yaratılışına ilişkin olarak, “Allah Âdem’i, Kendi suretinde yarattı” demiştir — ve Âdem’in sureti, İlahi Hazret’ten başka bir şey değildir. Ve Allah, (*Hazret-i İlahiye’nin numunesi olan*) bu şerefli numunede, yani İnsan-ı Kâmil’de, İlahi İsimler’in toplamını ve ayrıntılanmış [münfasıl] büyük alemde (*suret olarak İnsan-ı Kâmil’in*) kendisi dışında olan bütün bu İsimler’in hakikatlarını varetti; ve Âdem’i alem’in ruhu yaptı ve suretinin kemalinden dolayı onu ulvi ve süflî şeyleri emri altına alıcı kıldı. Öyle ki, alemde kendi hamdıyla Allah’ı övmeyen tek bir şey olmadığı gibi; aynı şekilde, kendi suretinin hakikatını onlara bahşetmiş olmasından dolayı, bu İnsan’ın emri altında olmayan tek bir şey yoktur. Allahu Teala şöyle buyurdu: “Gökte olanları ve yerde olanları ve onların içerisindekileri sizin emrinize verdik” [Casiye Suresi, 45/13] — ve alemde ne varsa, İnsan’ın emri altındadır. Bunu bilen kimse İnsan-ı Kâmil’dir, cehaletinden dolayı bunu bilmeyen ise insan-ı hayvan’dır.

Alemin varoluşu sebebi olarak sevgi ve hareket:

“Hareket alemin, sükun içerisinde bulunduğu yokluktan [adem] varlığa [vücut] hareketidir. Böylece, alemin varlığından ibaret olan hareket, sevgi [hubb] hareketidir. Ve Resulallah (sav), “Ben gizli bir hazineydim, bilinmeye muhabbet ettim” sözüyle hiç kuşkusuz buna işaret etmiştir. Bu muhabbet olmasaydı, alem kendi ayn’ında zahir olmazdı. Böylece, alemin yokluktan [adem] varlığa [vücut] hareketi, Yaratıcı’nın sevgisinin [hubb] varlığa doğru hareketidir. Ve kendisinde yokluğun değişmezliğini [sübut] müşahade etmiş olan alem de aynı şekilde, kendini varlık olmağında müşahade etmeyi sever. Ve onun değişmez bir yokluktan her bir yönden varlığa hareketi, Hak’tan ve kendinden doğru bir sevgi hareketi oldu. Ve kemal kendisi için sevilir. Ve Hak Teala’nın Kendisine ilişkin ilmi, Kendisi alemlerden gani olduğundan dolayı, ancak Kendisine aittir. Ve O’nun için geri kalan şey,

⁴³ Gençosman,Nuri,age,s.294

alemin aynları olan bu aynlardan ortaya çıkan hâdis ilimle, ilim mertebesinin tamamlanmasıdır. Ve alemin aynları var olduklarında, kemal sureti, hâdis ve kadim ilimle zahir olur. Dolayısıyla, ilim mertebesi iki yön ile kâmil olur. Aynı şekilde, (*alemin aynaları ile birlikte*) varlık mertebeleri de kâmil olur. Çünkü, kimi varlıklar ezeli olduğu halde, kimisi de ezeli değildir. Ezeli olan varlık, Kendi nefsiyle varolan Hakk'ın varlığıdır. Ve ezeli olmayan varlıklar ise, değişmez alem suretlerindeki Hakk'ın varlığıdır, ve bu varlıklar hâdis olarak adlandırılırlar, çünkü bunların kimisi, kimi diğerlerine zahir olur. Böylece O, alem suretlerinde Kendini zahir kılar ve varlığı kemale erdirir. Böylece, alemin hareketi kemale duyulan sevgiden oldu. Bunu anla”!

Rasuller zahir diliyle söz söylerler:

“Nebiler, hitaplarının genele yönelik olmasından ve kendilerini işiten alimlerin anlayışlarına güvendiklerinden dolayı zahir diliyle söz söylerler ve genelden (*yani, genel anlayış düzeyinden*) başkasına itibar etmezler. Nitekim Resul (sav), sadaka vermeye ilişkin şu hadisinde bu mertebeye işaret etmiştir: “Kendisinden daha fazla sevdiğim olduğu halde, Allahu Teala'nın ateşe atacağından korktuğum kimseye veririm.” Dolayısıyla, kendilerinde tamah ve nefsanî tabiat egemen olan akli ve basireti zayıf kimselere itibar etti. Böylelikle resuller, ilim olarak getirdikleri ne varsa, daha derinine inemeyenler kaftan [hil'at] (*yani, zahiri ifade*) düzeyinde anlayabilsinler diye, bu ilmi en alt düzeydeki anlayışa bürüyerek getirdiler. Böylesi kimseler, “bu ne kadar güzel bir kaftan!” derler ve bunu anlayışın son noktası olarak görürler. Öte yandan, hikmet incilerini bulmak için derinlere dalan incelikli düşünce sahibi kişi, “Bu kimse (*yani, peygamber*) hangi sebeple sultan tarafından bu kaftana layık görüldü?” der. Ve kaftanın değerine ve onun giysiler arasındaki derecesine bakar ve buradan, bu kaftana büründürülmüş olanın değerini bilir. Böylelikle, kendisinden başkalarınca benzerine erişilmemiş olan bir ilme erişir. Resuller ve nebiler ve onların tahkik ehli vârisleri, alemde ve kendi ümmetleri arasında bu mertebede olan kimseler bulunduğunu bildiklerinden, ifadelerinde hem seçkinlerin [havas] hem de avamın anlayabileceği zahir dili ile konuştular. Ve seçkinler, avamın anladığını ve bundan fazlasını anlarlar ve bundandır ki, onlara “seçkin” denmesi yerinde olur ve böylelikle bununla avamdan ayrılırlar. Böylece, ilimleri tebliğ edenler (*yani, resuller, nebiler ve vârisler*), bu zahir diliyle yetindiler. İşte Musa'nın, “Ben sizden, selamet ve afiyeti sevdiğim için kaçtım” değil de, “Ben sizden, korktuğum şey dolayısıyla kaçtım” [Şuara Suresi, 26/21] demesindeki hikmet budur”.

Hızır ve Musa (as) diyalogunun tahlili:

“İmdi sen, bu iki kişinin ilimde nasıl bir kemale sahip olduklarına ve ilahi edebî gereğini nasıl yerine getirdiklerine bak! Hızır'ın Musa'ya, “Ben, Allah'ın bana öğretmiş olduğu öyle bir ilme sahibim ki, sen onu bilmezsin ve sen de Allah'ın sana öğretmiş olduğu öyle bir ilme sahiptin ki onu da ben bilmem” diyerek, Musa karşısında kendi durumunu kabullenişine ve gözettiği adalete bak! Ve Hızır bu sözleriyle, onun mertebesinin yüceliğini bildiği ve kendisi böylesi bir mertebeye sahip olmadığı halde, “Sen deneyimleyerek kavradığın şeye nasıl sabredebilirsin?” diyerek incitmiş olduğu Musa'nın gönlünü aldı. Ve bu (*üstünlük kıyaslaması nisbeti*), Muhammed (sav) ümmetinde, hurma ağaçlarının aşılması hadisesinde zahir oldu. Resulallah (sav) ashabına, “Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz” buyurdu. Hiç kuşkusuz, bir şeyi bilmek, bilmemekten iyidir — ve bundandır ki Allahu Teala, Kendini, “O her şeyi bilendir” [Bakara Suresi, 2/29] sözüyle övdü. Resulallah (sav), ashabının dünya işlerinde kendisinden daha bilgili olduğunu kabullendi, çünkü kendisinin dünya işleri konusunda enine boyuna bir ilmi yoktur. Çünkü dünya işlerini bilmek bunları deneyimlemeyi [zevk] ve yaşantılamayı [tecrübe] gerektirir. Ve Resul (sav) bunun ilmiyle uğraşmadı. O, önemlilerin en önemlisiyle uğraştı. İmdi, seni en büyük edebden haberdar kıldım. Eğer nefsini bu edebe uyarlayacak olursan, bundan fayda bulursun.

Firavun'un Hz.Musa'ya sorusunun hikmeti:

“Firavun’un Musa’ya, (“Alemlerin Rabbi nedir?” diyerek) Allah’ın mahiyetini sormasındaki hikmete gelince: bu soruyu cehaletinden dolayı değil, ama Rabb’i tarafından resul olarak gönderildiğini iddia eden Musa’nın bu konuda doğru söyleyip söylemediğini sınamak için sordu. Firavun resullerin sahip oldukları ilmin mertebesini bilen bir kimseydi, öyle ki, onun cevabından iddiasında doğru olup olmadığını çıkarabilirdi. Ve orada hazır bulunanlardan dolayı çifte anlamlı bir soru sordu; böylelikle kendisi sorduğu soruya aldığı karşılıktan Musa’nın doğru söyleyip söylemediğini anlayabilecekken, orada hazır bulunanlar bunu anlamayacaklardı..... Mahiyete ilişkin bir soru, hakkında soru sorulan ve kendi nefsinde bir hakikat üzere olması gereken şeyin hakikatine ilişkin bir soru olduğundan, yerinde bir sorudur. Cins ve ayırmadan [fasıl] oluşan tanımlar, kendisinde başkalarıyla ortak nitelikler taşıyan her şey için geçerlidir. Ama cinsi olmayan bir şeyin (*yani, Hakk’ın*), başkaları için söz konusu olmayan bir hakikat üzere olması gerekir. Dolayısıyla, soru ehl-i Hakk’a, doğru ilme ve akl-ı selime göre doğrudur. Ve bu sorunun cevabı da, ancak Musa’nın Firavun’a verdiği cevap (O, doğunun ve batının..) –yani, zahirin ve batinın– “..ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir) olabilir. Ve Musa’nın, Zat’ın tanımını soran kimseye O’nun fiillerinden cevap vermesinde büyük bir sır vardır. Bu şekilde, Zat’ın tanımını –alem suretlerinde zahir kıldığı veya alem suretlerinden Kendisini zahir kılan– Kendi sıfatıyla aynı kıldı. Ve şunu demeye getirdi: “Eğer kesin bilgi sahibi iseniz –o zaman bilirsiniz ki– O, ulvi olandaki –ki bu semadır– ve süfli olandaki –ki bu da arzdır– alem suretlerini Kendisinde zahir kılan veya bu suretlerin kendisiyle Zahir olandır.”

Firavun’un imanı:

“Ve Firavun iman ettiği sırada, helak olacağını kesin olduğunu bilmiyordu — tıpkı, ölüm anında bulunanların tersine, ölümün kendisine dokunmayacağını uyan kimseler gibi. Dolayısıyla Firavun, ölümün değil, kurtuluşun kesin olduğunu düşünerek, İsrailoğulları’nın inandığına inandı. İmdi, kesinlik sahibi olduğu şey (*yani, kurtuluş*) gerçekleşti — ama dilemiş olduğundan farklı bir şekilde. Allah onun nefsinin ahiret azabından kurtardı ve bedenini korudu — ve O, buna ilişkin olarak şöyle buyurmuştur: “Ardından gelenlere bir delil olsun diye bugün seni bedenle kurtaracağız” [Yunus Suresi, 10/92]. Çünkü, eğer Firavun, suretiyle görünmez olsaydı, kavmi “O gizlendi” diyebilirdi. Ama, bilinen suretiyle ortaya çıkınca, ölmüş olduğu bilindi. Böylece kurtuluşu, hem (*ruhunun beden karanlığından kurtulmasıyla*) duyumsal olarak hem de (*ruhunun ahiret azabından kurtulmasıyla*) manen genel oldu. Kendileri için ahiret azabı sözü [kelime] zorunlu [vacib] olanlar, kendilerine bütün ilahi ayetler verilse bile, bu azabı görmedikçe iman etmeyenlerdir. Öyleyse, Firavun bu sınıftan değildir. Ve bunun böyle olduğu vahyedilen Kitap’ta apaçık olarak belirtilmiştir. Böylece, biz deriz ki, onun (*imanı*) hakkındaki iş Allah’a aittir. Çünkü halkın geneli onun isyankarlığı [şekavet] konusunda hemfikirdir — halbuki, bu konuda dayanabilecekleri hiçbir delilleri [nass] yoktur. Firavun’un halkına gelince, onlar hakkındaki hüküm başkadır — ama bundan söz etmenin yeri burası değildir”.

26.Fas:Kelime-i Halidî’deki Samedî Hikmet

Samed’in Arap dilinde iki manası vardır. Biri içi dolu, som demektir.İkinci manası ise sığınacak yer, iltica edilecek makamdır.Bu hikmetin halid b. Sinan’a isnadı kavminin çeşitli işlerde ona başvurarak yardım dilemelerindedir.Rivayete göre Halid Aden tarafında zuhur etmiştir.Oğullarıyla kavmine ölümünden kırk gün sonra kabrini açarak berzahtan vereceği haberleri dinlemelerini vasiyet etmiştir.Fakat oğulları halk arasınada kefen soyucu diye anılmaktan korktukları için babalarının vasiyetini yerine getirmedi.Bir hadiste Hz.İsa ile Hz.Muahmmmed arasında nebi gelmediği işaret buyurulmuş olduğuna göre Halid’in nebiliği zahir olmamıştır.⁴⁴

⁴⁴ Gençosman,Nuri,age,s.322

Halid b. Sinan Hz.İsa (as) ile Hz. Muhammed (sav) arasında gönderilmiş kendisine risalet verilmemiş tebliğle de sorumlu olmayan bir nebi idi:

“Kendisi bir resul değildi ve tebliğ ile görevlendirilmemiş olsa da, Muhammedî risalette bu rahmetten bol bol nasib alınmasını diledi. Dolayısıyla, yaratılışa ilişkin ilmini artırmak için (*berzah'ta*) bundan (*yani, bu genel rahmetten*) nasib almayı diledi. Bundandır ki (*yani, bu hal kendisinin nasibi olmadığındandır ki*), kavmi onu zayı etti. Ve Nebi (sav) onun kavmini “zayı oldular” biçiminde nitelendirmedi; tersine, dilediği şeye erişmesinin önüne geçtikleri için, kendisine ilişkin olarak “onu zayı ettiler” biçiminde bir nitelendirmede bulundu”.

27.Fas:Kelime-i Muhammedî'deki Ferdî Hikmet

Ferdî hikmetin Hz.Muhammed'e nisbet edilmesi ilk yaratılan mahlukun yani feyz-i mukaddesten gelen ilk tecellinin onun ruhu veya nuru olmasından ve bu suretle Hakikat-ı Muhammediyye denilen ilk varlığın ondan başlamış ve yine nübüvvetin onda sona ermiş olmasındandır.⁴⁵

“Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve gözümün aydınlığı namaz” hadisinin izahı:

“Sonra Allahu Teala, onun kendi sureti üzere olan ve ona iştihak duyan bir diğer kişiyi ortaya çıkardı ve buna “kadın” adını verdi. Ve kendi sureti üzere zahir olduğundandır ki, kadına iştihak duydu — bu, kendi nefesine duyulan iştihaktır. Ve kadın da, ona şevk duydu — bu da, kendi yurduna duyulan iştihaktır. İmdi, ona kadın sevdirdi, çünkü Allah Kendi sureti üzere yarattığını sevdi ve bundan dolayıdır ki, güçleri [kadr] ve menzilleri azim ve tabii oluşumları yüce olduğu halde, nuranî melekleri onun önünde secde ettirdi. İmdi, ilişki buradan ortaya çıktı ve suret, ilişki yönünden en büyük, en yüce ve en mükemmel olandır. Bu, çift [zevc] değildir, yani Hakk'ın varlığının kutupsallaşmasıdır [şef] — tıpkı bir kadının, varlığıyla, erkeği kutupsallaştırması [şef] gibi. Böylece Hak, erkek ve kadın üçlüsü zahir oldu. Kadın, kendi aslı olan erkeğe nasıl iştihak duyduysa, erkek de, kendi aslı olan Rabbine iştihak duyar. Böyle olunca, Allahu Teala, Kendi sureti üzere olanı nasıl seviyorsa, Rabbi ona kadınları sevdirdi. Ve sevgi, ancak varlığının kendisinden olduğuna [tekevün] yöneliktir. Hal böyle olunca, erkek, varlığının Kendisinden olduğunu [tekevün], yani Hakk'ı sever. İşte bu nedenledir ki, “bana sevdirdi” demiştir ve duyduğu sevgi, sureti üzere olduğu Rabbine ilişkilendirilmiş olduğundan, “severim” dememiştir — hatta kendi hanımına sevgisinde bile. Çünkü hanımını –Allah'ın kendisini sevmesi vasıtasıyla– ilahî hallenimden [tahalluk-ı ilahî] dolayı sevdi”.

“Erkek Hakk'ı en eksiksiz ve en kâmil olarak kadında görür [şuhud], çünkü bu şekilde Hakk'ı hem etkin [fail] olmaklığında hem de edilgin [münfail] olmaklığında müşahede eder. Öte yandan, Hakk'ı yalnızca kendinde müşahede ettiğinde, O'nu ancak edilgin olmaklığında görür [şuhud].Bu nedenledir ki, Resul, Hakk'ın kadınlarda kâmil bir şekilde görülmesinden [şuhud] dolayı, onları sevdi [muhabbet]. Hak, hiçbir zaman maddeden soyut olarak sonsuza dek müşahede edilemez, çünkü O, Kendi Zati'nda alemlerden ganidir. Hakk'ın görülmesi bu yönden olanaksız olup, bu ancak maddede sözkonusudur ve Hakk'ın kadınlarda [nisa] görülmesi [şuhud], Hakk'ı görmenin [şuhud] en azim ve en kâmil olanıdır. Ve en büyük kavuşma [vuslat] da cinsel birleşmedir. Ve bu, Hak Teala'nın, Kendi Halifesi kılmak ve böylece onda Kendi nefisini görebilmek için Kendi suretinde halk ettiğine yönelik ilahi yönelime benzer”.

“Hak Teala temiz [tayyib] olanların kokularını güzel kıldı. Çünkü söz nefestir ve nefes de güzel kokunun ta kendisidir. Böylelikle nefes söz biçiminde ağızdan çıktığında, tayyib olan kimseden tayyib ve habis olan kimseden de habis olarak dışarı çıkar. İlahî Nefes olmaları itibarıyla, bütün nefesler tayyibdir. Övülesi [mahmud] ve yerilesi [mezzum] olmaları itibarıyla da tayyib ve habistirler. Sarmısak hakkında Resulullah Efendimiz (sav), “Ben

⁴⁵ Gençosman,Nuri,age,s.325

sarmısağın kokusunu kerih görürüm” buyurdu, yoksa, “Ben sarmısağı kerih görürüm” buyurmadı. Böylece, bir şeyin ayn’ının kerih olduğundan söz edilemez, ancak ondan zahir olan şeyin kerih olmasından söz edilebilir... İmdi, Resulallah’a (sav) ancak tayyib olan sevdirdi — ki varlıkta ancak tayyib olan vardır”.

“Ve kendisiyle tekliğin [ferdiyyet] kusursuz hale geldiği üçüncü şey namazdır. Bundandır ki, Resulallah (sav), “Benim göz aydınlığım namazdır” buyurdu. Çünkü namaz müşahededir ve böylece Allah ile kul arasında bir münacattır... Ve Hak ile kul arasında münacat olduğu için, namaz zikir olur. Ve Hakk’ı zikreden kişi, hiç kuşkusuz Hak’la birlikte olur; ve Hak da O’nunla birlikte olur....

Alemin zuhuruna sebep olan hareketlilik ve namaz:

“Varlık, ancak akılla kavrayabileceğimiz hareketten ortaya çıktığında, bu hareket, alemi yokluktan varlığa taşıdı ve namaz bütün hareketleri kendinde topladı. Ve alemde üç (*tür*) hareket vardır. İlk hareket, dikey harekettir ve bu, namazdaki kıyam halidir. Diğeri yatay harekettir ve bu da namazdaki rüku halidir. Ve üçüncü de aşağı doğru harekettir ve bu da namazdaki secde halidir. İmdi, insanın hareketi dikeydir; hayvanların hareketi yataydır; ve bitkilerin hareketi aşağı doğrudur. Minerallerin ise kendiliklerinden bir hareketi yoktur. Taşın hareket etmesi, bir başkasının kendisini hareket ettirmesiyle olur”.

Her itikatta ve her surette Allah’ı bilmek:

“İtikat edenin ancak itikat ettiği İlah’a senâ ettiğini belirtmiştik. Ve o, nefisini, itikat ettiği İlah’a raptetmiştir. Ve işlediği ameller, kulun kendisine döner. Öyleyse, ancak kendi nefisine senâ etmiş olur. Çünkü hiç kuşkusuz sanatı öven kimse, sanatçıyı övmüş olur. Çünkü sanat eserinin güzel olması veya güzel olmaması, gerisin geri sanatçıya döner. Ve, itikat edilen ilah, onu kendi tahayyülünde oluşturan kimsenin oluşturduğu bir şeydir. İmdi, itikat ettiği şey üzerine senâsı, (*sonuçta*) kendi nefsi üzerine senâsıdır. Ve bundan dolayı, kendi itikadından başka olanları yerer. Ve eğer insaf etseydi, böyle olmazdı. Bu özgül mabud’a sahip olan kişi, kendinden başkalarının itikadına itirazından dolayı, Allah hakkında itikat ettiği şeyde hiç kuşkusuz cahildir. Çünkü, eğer Cüneyd-i Bağdadi’nin, “Suyun rengi, kabının rengidir” sözünü anlarsaydı, her itikat sahibinin itikatını teslim eder, ve Allahu Teala’yı her itikatta ve her surette bilirdi. Ne var ki mabud’u kendine özgü kılan, zan üzredir, ilim sahibi değildir. Bundan dolayıdır ki, Allahu Teala, “Ben kulumun zannı üzereyim” buyurdu. Bu söz, Allah’ın kuluna ancak kulumun itikat ettiği surette zahir olduğu anlamına gelir — kul ister mutlak kılsın ister kayıtlasın, bu böyledir.

KAYNAKLAR

- Afifi,Ebu'l Alâ,Fususu'l Hikem Okumaları İçin Anahtar (et-Ta'likât),trc.Ekrem Demirli,
İz,İstanbul,2000
- Balcı,Ersin, Fususu'l Hikem Tercümesi
- Gençosman,Nuri ,Fususu'l Hikem,MEB,İstanbul,1992
- Gürer,Dilaver,Fususu'l Hikem ve Mesnevi'de Peygamberlerin Öyküleri,İnsan,İstanbul,2002
- İsmail Ankaravi,Nakşe'l Fusus Şerhi,trc.İlhan Kutluer,Ribat,İstanbul
- Kılıç,Mahmut Erol, “Ekberiyye”,DİA
, “Fususu'l Hikem”,DİA
, “İbnü'l Arabî”,DİA
- Sadreddin Konevi,Fususu'l Hikemin Sırları (el-Fukuk),trc.Ekrem Demirli,İz,İstanbul,2002